

OPERA, QUAE CICERONIS NON
SUNT QUIDEM, SED EJUSDEM
TAMEN AETATIS, ET IN CICERO-
NIANA VULGO INCLUDUNTUR.

RHETORICORUM

A D

C. HERENNIUM

LIBRI IV.

E T

Q. CICERO

D E

PETITIONE CONSULATUS.

GLASGUA E,

IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS
MDCCXLIX.

MUNO DISPOENE

RHETORICORUM

A D

C. HERENNIUM

L I B E R I.

ET si negotiis familiaribus impediti, vix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur otii, libentius in philosophia consumere consuevimus; tamen tuas, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere artem rhetoricae intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi, et commoditas orationis, si recta intelligentia et definita moderatione animi gubernetur. quas ob res illas, quae Graeci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse videantur, ea conquisierunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumimus. non enim spe quaestus, aut gloria com-

A

R H E T O R I C O R U M

moti venimus ad scribendum, quemadmodum
caeteri; sed ut industria nostra tuae morem
geramus voluntati. nunc, ne nimium longa
sumatur oratio, de re dicere incipiems; si te
unum illud monuerimus, artem sine assiduita-
te dicendi non multum juvare: *ut intelligas*
hanc rationem praceptionis ad exercitatio-
nem accommodari oportere. Oratoris officium 2
est, de his rebus posse dicere, quae res ad usum
civilem moribus ac legibus constitutae sunt,
cum assensione auditorum, quoad ejus fieri po-
terit. tria sunt genera causarum, quae recipi-
re debet orator: demonstrativum, deliberati-
vum, judiciale. demonstrativum est, quod tri-
buitur in alicujus certae personae laudem, vel
vituperationem. deliberativum est, quod in
consultatione positum, habet in se suasionem
et dissuasionem. judiciale est, quod positum in
controversia, habet accusationem, aut petitio-
nem cum defensione. nunc, quas res orato-
rem habere oporteat, docebimus: deinde quo
modo has causas tractari conveniat, ostende-
mus. oportet igitur esse in oratore inventio-
nem, dispositionem, elocutionem, memoriam,
et pronuntiationem. inventio est excogitatio
rerum verarum aut verisimilium, quae causam
probabilem reddant. dispositio est ordo et dis-
tributio rerum, quae demonstrat, quid quibus
in locis sit collocandum. elocutio est idoneo-
rum verborum et sententiarum ad inventio-
nem accommodatio. memoria est firma animi

serum et verborum, et dispositionis perceptio-
pronuntiatio est vocis, vultus, gestus modera-
tio cum venustate. haec omnia tribus rebus af-
sequi poterimus, arte, imitatione, exēcitatō-
ne. ars est praeceptio, quae dat certam viam
rationemque dicendi. imitatio est, qua impel-
liſſur cum diligenti ratione, ut aliquorum si-
miles in dicendo velimus esse. exēcitatō
est assiduus usus, consuetudōque dicendi. quoniam
igitur demonstratum est, quas causas oratorem
recipere, quasque res habere conveniret, nunc,
quemadmodum ad orationem possint oratoris
3 officia accommodari, dicendum videtur. In-
ventionio in sex partes orationis consumitur, in
exordium, narrationem, divisionem, confirmationem,
confutationem, conclusionem. exor-
dium est principium orationis, per quod ani-
mus auditoris aut judicis constituitur, vel appa-
ratur ad audiendum. narratio est rerum gestarum,
aut perinde ut gestarum, expositio. divi-
sio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid
in controversia sit; et per quam exponimus,
quibus de rebus simus dicturi. confirmatio est
nostrorum argumentorum expositio cum asse-
veratione. confutatio est contrariorum locorum
dissolutio. conclusio est artificiosus terminus or-
ationis. nunc, quoniam una cum oratoris offi-
ciis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus,
ut de orationis partibus loqueremur, et
eas ad inventionis rationem accommodaremus;
de exordio primum dicendum videtur. causa

4 RHETORICORUM

posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae considerandum est. genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere: ut pro viro forti contra parricidam. turpe genus intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis, et turpitudinis partem. humile genus est, cum contempta res affertur. Cum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causae accommodari. exordiorum duo sunt genera, principium, quod Graece $\alpha\rhoοίμιον$ appellatur; et insinuatio, quae $\iota\piοδος$ nominatur. principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. si genus causae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. si humile erit genus causae, faciemus attentos. si turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid naucti fuerimus, quare adversarios criminando benevolentiam captare possimus. si honestum causae genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. si uti volemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter,

quibus de rebus simus dicturi, exponere. si principio uti nolemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adjumento principium capere oportebit. quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. dociles auditores habere poterimus, si summam causae breviter exponemus, et si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente vult audire. attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inuisitatis verba facturos, aut de iis rebus, quae ad rem. pertinent, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem : et, si rogabimus, ut attente audiant : et, si numero exponemus res, de quibus dicturi sumus. benevolos auditores facere quatuor modis possumus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in rem. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, vel omnes, vel aliquos, referemus, dummodo haec omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem : et si orabimus, ut nobis sint auxilio ; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in con-

6 RHETORICORUM

temptionem adducemus. in odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. in invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, soliditatem, affinitates adversariorum profere-
mus, et his adjumentis magis, quam veritati eos confidere aperiemus. in contemptionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam eorum proferemus. ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice judicatas proferemus: et si, quae de iis existimatio, quae judicii expectatio sit, aperiemus. a rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, ad-
versariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. tria sunt tempora, quibus principio uti non possu-
mus, quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. si causa turpitudinem habebit, exordiri pote-
rimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna, aut nefaria. de-

inde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum judicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de majore proferemus. deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. item si negabimus, nos de adversariis, aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interjectione verborum. si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adjumentum putaverunt, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. si defessi erunt audiendo; ab aliqua re, quae risum movere possit, exordiemur, ab apolo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exsipatione, collatione, abjectione, adjectione, literarum mutatione; praeterea expectatione, similitudine, novitate, historia, versu; aut ab alicujus interpellatione, aut arrisione; et si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut caeteri soleant, verba.

2 RHETORICORUM

facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus. Inter insinuationem, et principium hoc interest, quod principium hujusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quas praescripsimus, aut benevolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. at insinuatio ejusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendo pervenire possimus. verum hae tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparanda, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos praebeant; tamen id per exordium causae maxime comparandum est. nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda sunt, docebo. in exordienda causa servandum est, ut lenis sit fermo, et usitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio esse videatur. vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. item vitiosum est, quo nihil minus adversarius potest uti, quod commune appellatur. item illud, quo leviter commutato adversarius poterit uti ex contrario. item vitiosum est, quod nimium apparatis verbis compositum est, aut nimis longum est, et quod non ex ipsa causa natum videtur, (quod separatum vocatur; in quo etiam translatum includitur) ut proprie cohaereat cum narratione; et quod neque benevolum, neque docilem, neque attentum fa-

cit auditorem. de exordio satis dictum est: § deinceps ad narrationem transeamus. Narrationum tria sunt genera. unum, quo expōnimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus judicium futurum est. alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam aut fidei, aut criminacionis, aut transitionis, aut alicujus ap̄parationis, vel laudationis causa. tertium genus est id, quod a causa civili remotum est: in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. ejus narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. fabula est, quae neque veras, neque verisimiles continet res, ut hae, quae tragediis traditae sunt. historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota. argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediārum. illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, jucundum exitum rerum. verum haec in ex-

ercendo transfigentur. illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus. Tres convenit res habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit: quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere volemus; et si summam, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur; et si transitionibus nullis uteamur; et si non deerrabimus ab eo, quod coepimus exponere; et si exitus rerum ita exponemus, ut ante quoque quae facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus, si dicam, me ex provincia rediisse, prefectum quoque in provinciam intelligatur. et omnino non modo id, quod obest; sed etiam id, quod neque obest, neque adjuvat, satius est praeterire. et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:
 Ubi advenit Megaram, insidias fecit virginis:
 Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.
 rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. hic erit considerandum, ne quid pertur-

bate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus; et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt. nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet. verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt. ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. si vera res erit, nihilominus haec omnia narrando conservanda sunt. nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem facere non potest. si erit ficta, eo magis erunt conservanda. de iis rebus caute configendum est, quibus in rebus tabulae aut alicujus firma auctoritas videbitur interfuisse. adhuc quae dicta sunt, arbitror mihi constare cum caeteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione nova excogitavimus, quod eam soli, praeter caeteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum habemus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabus operam, ut nihilominus industriae, quamrei utilitas postulabit, quaesuisse videamur, si

pius pauca de causarum divisione dixerimus. causarum divisio in duas partes distributa est. primum perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis. si ea, quae nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: 'in-
' terfectam esse matrem ab Oreste convenit
' mihi cum adversariis: jure fecerit, et licue-
ritne facere, id est in controversia. item e con-
trario, 'Agamemnonem esse a Clytaemnestra
' occisum confitentur: cum id ita sit, me ulci-
' ci parentem negant oportuisse.' deinde cum
hoc fecerimus, distributione uti debemus. ea
dividitur in duas partes, enumerationem et ex-
positionem. enumeratione utemur, cum dice-
mus numero, quot de rebus dicturi sumus. cani
plus quam trium partium numero esse non o-
portet. nam et periculosest, ne quando plus
minusve dicamus, et suspicione affert audi-
tori meditationis et artificii; quae res fidem
abrogat oratori. expositio est, eum res, de qui-
bus dicturi sumus, exponimus breviter et abso-
lute. nunc ad confirmationem transeamus.
tota spes vincendi, ratioque persuadendi posita
est in confirmatione et confutatione. nam cum
adjumenta nostra exposuerimus, contrariaque
dissoluerimus, absolute nimirum munus ora-
torium confecerimus. Utrumque igitur fa- II
cere poterimus, si constitutionem causae cog-
noverimus. causarum constitutiones alii qua-
tuor fecerunt: noster doctor Hermetes tres

putavit esse. non ut de illorum quicquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter et singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipartito. constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione conjuncta. constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, conjecturalis, legitima, juridicialis. conjecturalis est, cum de facto controversia est, hoc modo : ' Ajax in silva, postquam rescivit quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit : occisum conspicatur : e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit ; cum fratrem occisum et inimicum fratribus cum gladio cruento videt, capit is arcessit.' hic, quoniam conjectura verum quaeritur, de facto erit controversia, et ex eo constitutio causae conjecturalis nominatur. legitima constitutio est, cum in scripto, aut ex scripto aliquid controversiae nascitur. ea dividitur in partes sex ; scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. ex scripto et sententia nascitur controversia, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo : ' silex, quae jubeat, eos, qui propter tempestatem navim reliquerint, omnia perdere ; eorum navim, caeteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in nave, magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt, scapham concenderant,

‘ praeter unum aegrotum. is propter mor-
‘ bum exire et fugere non potuit. casu et
‘ fortuitu navis in portum incolumis delata
‘ est. illam aegrotus possidet. navim petit ille,
‘ cuius fuerat.’ haec constitutio legitima est
ex scripto et sententia. ex contrariis legibus
controversia constat, cum alia lex jubet aut
permittit, alia vetat quipiam fieri, hoc modo:
‘ lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis
‘ damnatus sit, in concione orationem habere.
‘ altera lex jubet, augurem, in demortui lo-
‘ cum qui petat, in concione nominare. au-
‘ gur quidam damnatus de pecuniis repetun-
‘ dis, in demortui locum qui petat, nominavit.
‘ petitur ab eo mulcta.’ Constitutio haec le- 12
gitima est ex contrariis legibus. ex ambiguo
controversia nascitur, cum scriptum duas aut
plures sententias significat, hoc modo: ‘ pa-
‘ terfamilias, cum filium heredem faceret, tes-
‘ tamento vas a argentea uxori legavit, hoc
‘ modo: Tullius heres meus Terentiae uxori
‘ meae xxx. pondo vasorum argenteorum da-
‘ to quae volet. post mortem ejus vas preti-
‘ osa et celata magnifice petit mulier. Tulli-
‘ us se, quae velit ipse, xxx. pondo ei debere
‘ dicit.’ constitutio est legitima ex ambiguo.
ex definitione constat causa, cum in contro-
versia est, quo nomine factum appelletur. ea
est hujusmodi: ‘cum L. Saturninus legem fru-
‘ mentariam de semissibus et tridentibus latu-
‘ rus esset, Q. Caepio, qui per id temporis

quaestor urbanus erat, docuit senatum, aerarium pati non posse largitionem tantam. senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus remp. videri eum facere. Saturinus ferre coepit. collegae intercedere. ille nihilominus cistellam detulit. Caepio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis adversus remp. vidi ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas dejectit, impedimento est, quo secius feratur lex. arcessitur Caepio majestatis.' constitutio est legitima ex definitione. vocabulum enim definitur ipsum, cum quaeritur quid sit minuere majestatem. ex translatione controversia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut judices mutandos reus dicit. hac parte constitutionis, Graeci in iudiciis, nos in jure civili plerumque utimur. in hac parte nos juris civilis scientia maxime adjuvabit. in iudiciis tamen non nihil ea utimur, hoc modo : ' si quis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus ; secum furti agi, non peculatus oportere.' haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in judicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt, et causa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit ; et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, judicium de accu-

fatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.
Ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine propria lege ¹³ venit in judicium, quae tamen ab aliis legibus similitudinem quandam aucupatur. ea est hujusmodi. lex est: ' si fū-
riosus existit, agnatum gentiliumque in eo pecuniaque ejus potestas esto.' et lex: ' qui parentem necasse judicatus erit, is obvolutus et obligatus corio, devehatur in profluentem. et lex: ' Paterfamilias uti super familia pe-
cuniave sua legaverit, ita jus esto. et lex: ' si paterfamilias intestatus moritur, familia pecuniaque ejus agnatum gentiliumque esto. Malleolus judicatus est matrem necasse. ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est, et soleae lignae pedibus inductae sunt, et in carcerem ductus est. qui defendebant eum tabulas in carcerem afferunt; testamentum ipso praesente conscribunt; testes rite affuerunt: de illo supplicium paulo post sumitur. ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in ejus periculo suam vocat hereditatem lege agnationis. hic certa lex in rem nulla affertur, et tamen multae afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit jure testamentum facere. constitutio legitima est ex ratiocinatione. cuiusmodi partes effent legitimae constitutionis ostendimus: nunc de juridicali constitutione dicamus. Ju-¹⁴ridicalis constitutio est, cum factum convenit,

sed jure, an injuria factum sit, quaeritur. ejus constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumptiva nominatur. absolute est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. ea est hujusmodi: 'mimus quidam nominatim Accium poetam compellavit in scena. cum eo Accius injuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda.' assumptiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea re comprobatur. assumptivae partes sunt quatuor; concessio criminis, remotio, translatio, comparatio. concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. ea dividitur in purgationem, et deprecationem. purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. fortunam, ut Caepio ad tribunos pleb. de amissione exercitus. imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is servus manumissus testamento esset. necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod cum aquae interclusissent. deprecationis est, cum et peccasse se, et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. hoc in judicio fere non potest usu venire, nisi quando pro eo dicemus, cuius mul-

ta recte facta constant. hoc modo in loco com-
muni per amplificationem injiciemus ; ' quod
' si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis benefi-
' ciis ignosci conveniret : verum nihil postu-
' lat ignosci.' ergo in judicium non venit : at
in senatum, aut ante imperatorem, et in con-
silium talis causa potest venire. Ex transla- 15
tione criminis causa constat, cum fecisse nos
non negamus, sed aliorum peccatis coactos fe-
cisse dicimus : ut, ' Orestes cum se defendit, in
' matrem confert crimen.' ex remotione cri-
minis causa constat, cum a nobis non crimen,
sed culpam ipsam amovemus, et vel in homi-
nem transferimus, vel in rem quampiam con-
ferimus. in hominem transfertur : ut, ' si ac-
' cusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occi-
' disse, et id jussu consulum defendat : et eos
' dicat non modo imperasse, sed rationem quo-
' que ostendisse, quare id facere liceret.' in
rem confertur, ut si quis ex testamento, quod
facere jussus sit, ex plebis dito vetetur. ex com-
parisone criminis causa constat, cum dicimus
necessè fuisse alterutrum facere, et id, quod fe-
cerimus, satius fuisse facere. ea causa hujus-
modi est : ' C. Popilius, cum a Gallis obside-
' retur, neque effugere ullo modo posset, ve-
' nit cum hostium ducibus in collocutionem ;
' ita discessit, ut impedimenta relinquere, ex-
' ercitum educeret ; satius esse duxit amittere
' impedimenta, quam exercitum. exercitum.

16 'eduxit, impedimenta reliquit ; arcessitur ma-
jestatis.' Quae constitutiones, et quae con-
stitutionum partes sint, satis videor ostendisse.
nunc quo modo eas, et qua via tractari conve-
niat, demonstrandum est, si prius aperuerimus,
quid oporteat ab ambobus in causa destinari,
quo ratio omnis totius orationis conferatur.
constitutione igitur reperta, statim quaerenda
est ratio. ratio est, quae causam facit, et con-
tinet defensionem, hoc modo, (ut docendi cau-
sa in hac potissimum consistamus :) Orestes,
cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attu-
lerit facti rationem, perverterit defensionem.
ergo affert eam : quae nisi intercederet, ne
causa quidem esset. 'illa enim, inquit, patrem
meum occiderat.' ergo (ut ostendi) ratio ea
est, quae continet defensionem, sine qua ne par-
va quidem dubitatio potest remorari damnatio-
nem. inventa ratione, firmamentum quae-
gendum est ; id est, quod continet accusatio-
nem, quod affertur contra rationem defensio-
nis, de qua ante dictum est. id constituetur hoc
modo : cum usus fuerit Orestes ratione, hoc
pacto, 'jure occidi, illa enim patrem meum
occiderat;' utetur accusator firmamento, hoc
modo : 'sed non abs te tamen occidi, neque
indemnata poenas pendere oportuit.' ex
ratione defensionis, et ex firmamento accusa-
tionis, judicii quaestio nascatur oportet ; quam
nos iudicationem, Graeci *κρινόμενοι* appellant.

ea constituitur ex coniunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: 'cum dicat 'Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit a filio sine judicio Clytaemnestram occidi.' ergo hac ratione ¹⁷ judicationem reperire convenit. reperta judicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via judicationes reperientur, praeterquam in conjecturali constitutione. in ea enim nec ratio quaeritur, quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur; quoniam non subest ratio. quare ex intentione et infinitatione judicatio constituitur, hoc modo: intentione est, 'occidisti Adjacem.' infinitatio, 'non occidi.' judicatio, 'occideritne.' ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc judicationem conferenda est. si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; judicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, dicemus. nunc, quoniam satis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de caeteris rebus deinceps expondere; ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quo haec tardius, quam studes, absolventur,

cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. veruntamen maturabimus, et quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria: ut pro tuo in nos officio, et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur voluntati.

RHETORICORUM

A D

C. HERENNIUM

LIBER II.

IN primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officiis artis elaborare conveniret, et ea officia qua ratione facillime consequi posset. verum quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo caetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum scriberemus. causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, judiciale. multo difficillimum est judiciale. ergo id primum absolvemus. hoc et priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractaremus, quorum inventio et prima et difficillima est: ea quoque nobis erit in libro propemodum absoluta, et parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. de sex partibus orationis primum scribere incepimus. in primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec

minus dilucide, quam te velle existimabamus. deinde conjunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum et earum partes aperiūmus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret: qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. postea admonuimus esse causas complures, quibus plures constitutiones aut 2 partes constitutionum accommodarentur. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare. et item quales argumentationes, quas Graeci *παρεπήματα* appellant, sequi, et quales vitari oporteret: quorū utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: quid locus erat extremus de sex partibus orationis. primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. et nimirum conjecturalem, quae prima et difficillima est, potissimum consideremus. in causa conjecturali, narratio accusatoris suspicione interjectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. defensoris narratio simplicem et dilucidam expo-

sitionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. hujus constitutionis ratio in sex partes est distributa; probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. horum unumquidque quid valeat, appetiemus. probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam absuisse. id dividitur in causam et in vitam. causa est ea, quae induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominacionem, num aliquam cupiditatem amoris, aut hujusmodi libidinis voluerit explere. aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitatione incommodi formidinem augebit, defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari. deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. in quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem: et in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. si dicet pecuniae

causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse : si honoris, ambitiosum : ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. si non poterit par animi vitium cum causa reperiire, reperiat dispar. si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit : denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam : deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia ; se planum facturum, ab eo maleficium non abesse. defensor primum demonstrabit vitam integrum, si poterit : id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem : quibus de rebus vitiuperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. sin vehementer hominis turpitudine impedietur, et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocentia ; et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, et dicat, non se de moribus ejus apud censores, sed de criminibus adversariorum apud judices dicere.

4 Collatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat : aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium : aut eum

ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non aequem commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. hoc loco defensor demonstret, oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. id dividitur in partes sex; locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. locus quaeritur, celebris, an desertus; semper desertus, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer, an profanus; publicus, an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant; num, qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. horum quid reo, quid accusatori convenientat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis, causa posita, posset judicare. initia enim inventionis ab arte debent proficiisci; caetera facile comparabit exercitatio. tempus ita quaeritur, qua parte anni, qua hora: noctu, an interdiu: qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, et cur ejusmodi temporibus. spatium ita consideratur, satisne longum fuerit ad eam rem transigendam, et potueritne scire, satis ad id perficiendum spatii futurum. nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. occasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adorendam, an alia melior, quae aut praeterita sit, aut non expectata. spes perficiendi quae fuerit

rit, spectabitur hoc modo: si quae supra dicta sunt signa, concurrerint; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio videbitur fuisse; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. spes celandi quae fuerit; quaeritur ex consciis, arbitris, adjutoribus, liberis, aut servis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coargitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione. id dividitur in tempora tria, praeteritum, instans, consequens. in praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit; num quid apparuit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adjutoribus, de adjumentis; num quo in loco praeter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. in instanti tempore quaeritur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quivis horum sensus potest conflare suspicionem. in consequenti tempore spectabitur, num quid retransacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat cum veneno necatum. a quo factum sit, hoc modo: si te-

1um, si vestimentum, si quid ejusmodi relictum sit, aut vestigium repertum fuerit, si crux in vestimentis, si in eo loco comprehensus, aut vi-
sus transacto negotio, quo in loco res gesta di-
citur. consecutio est, cum quaeritur, quae sig-
na nocentis et innocentis consequi soleant. ac-
cusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad
eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse,
inconstanter locutum esse, concidisse, pollici-
tum esse aliquid; quae signa conscientiae sunt.
Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, e-
um usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi
esset usu venturum, ut confidentissime resistens
responderet, quae signa confidentiae, non in-
nocentiae sunt. defensor, si pertimuerit, mag-
nitudine periculi, non conscientia peccati se
commotum esse dicet. si non pertimuerit, fre-
tum innocentia negabit esse commotum. Ap. 6
probatio est, qua utimur ad extremum, con-
firmata suspicione. ea habet locos proprios at-
que communes. proprii sunt ii, quibus, nisi ac-
cusator, et ii, quibus nisi defensor, nemo po-
test uti. communes sunt, qui alia in causa ab
reto, alia ab accusatore tractantur. in causa con-
jecturali proprius locus accusatoris est, cum
dicit malorum misereri non oportere, et cum
auget peccati atrocitatem. defensoris propri-
us locus est, cum misericordiam captat, et cum
accusatorem calumniari criminatur. communes
doci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a tes-
tibus contra testes, a quaestionibus contra quae-

stiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. a testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium, et constantiam testimoniorum. contra testes, vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam: si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, et argumentari. haec et ad improbationem et approbationem testimoniū pertinebunt. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores nostros veri inveniendi causa tormentis et cruciatibus voluisse quaeri, et summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant: et praeterea confirmatior haec erit disputatio, si quae dicta erunt argumentando, iisdem viis, quibus omnis conjectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem; idemque hoc in testimoniiis facere oportebit. contra quaestiones hoc modo dicemus; primum maiores nostros voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, sciri; quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: quo in loco quid positum sit, et siquid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quod alias alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire, aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. haec dis-

putatio comprobabitur, si refellemus, quae in
quaestib; erunt dicta probabili argumentatione; idque partibus conjecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. ab argumentis, et signis, et caeteris locis, quibus augetur suspicio, dicere, hoc modo convenit: cum multa concurrent argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere. item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus. haec enim eo modo exponi, quo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratia, vel metu, vel simultate. contra argumenta et signa et caeteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde, unamquamque suspicionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam convenire; indignum esse facinus, sine testibus conjecturam et suspicionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subfit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam configneret, et comminisceretur; et praeterea si caeteri falsi soleant esse, argumentabimus hunc esse verum. contra rumors dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumors, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros, aut homines natura malevolos et male-

dicos confinxisse dicemus ; et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse ; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus ; ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, et confictam fabulam dissipare. veruntamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. quod et difficillima tractatu est constitutio conjecturalis, et in veris causis saepissime tractanda est, eo diligentius omnes ejus partes perscrutati sumus ; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem praceptionis, affinitatem exercitationis accommodaremus. nunc ad legitimae constitutionis partes trans-
9 eamus. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis uteamur, secundum narrationem : primum scriptoris collaudatione : deinde scripti recitatione : deinde percunctione, scirentne adversarii id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant ; quid judicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum ; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata,

et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, num non potuerit perscribi. deinde a nobis sententia reperietur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit: et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia redderetur, et voluntas afferretur, a scripto potius judicatae sint. deinde ostendetur, quam periculose sit a scripto recedere. locus communis est contra eum, qui, cum fateatur, se contra id, quod legibus sanctum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem, A sententia sic dicemus. primum laudabimus scriptoris communitatem atque brevitatem, quod tantum scripterit, quod necesse fuerit: illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. deinde dicemus calumniatoris esse officium, verba et literas sequi, negligeret voluntatem. deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri; quae omnia scriptorem voluisse quam rectissime fieri nemo dubitet: at ea, quae a nobis facta sint, justissime facta. deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut injustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis, aut

cum jure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus judicatis dissentire, deinde exemplorum a voluntate, et contra scriptum judicatorum enumeratione utemur; deinde legum et stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas et expositio. locus communis contra eum, qui scriptum recitet, et scriptoris voluntatem non interpretetur. cum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit. deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera jubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. infirma enim erit ejus defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim valet sanctio permissione. item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanctiat, cui legi obrogatum, vel derogatum sit: id, quod posteriori lege sanctum sit, esse neglectum. cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. deinde contrariae legis enodabimus voluntatem, et eam trahemus ad nostrae causae commodum. deinde de judiciali absoluta sumemus rationem juris, et quaeremus partem juris, utrum cum ea faciat; de qua parte posterius differemus. Si ambiguum est scriptum, ut puta quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. primum, sine ambiguum, quaeren-

dum est. deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse, et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambiguum scriptum, cum intelligatur, utra sententia vera sit. sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphibiarum eam, quae a dialepticis profertur. nos vero arbitramur, non modo nullo adjumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpres sunt; et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. in praesentia hoc interdicere non alienum fuit, ut hujus infantiae garrulam disciplinam conteneremus. Cum definitione utemur, pri- 12 mum afferemus brevem vocabuli definitio- nem, hoc modo: 'majestatem is minuit, qui ea tolli', ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: quae sunt ea? quae capiunt suffragia populi, et magistratus consilia, nempe

igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti.' item ex contrario: 'majestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detimento afficit.. ego non affeci, sed prohibui detrimento; aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, majestatem omnem interire non passus sum.' primum igitur vocabuli sententia breviter, et ad utilitatem causae accommodate describetur. deinde factum nostrum cum verbi descriptione conjungetur, deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut injuriosa. id quoque ex juris partibus sumetur de juridicali absoluta, de qua jam loquemur. quaeritur in translationibus, primum, num aliquis ejus rei actionem per petitionem aut persecutionem habeat, quem non oporteat; num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quaerente, aut agente. haec legibus, moribus, aequo et bono reperientur, de quibus dicetur in juridicali absoluta. in causa rationali primum quaeretur, ecquid in rebus majoribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut judicatum sit. deinde, utrum ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissimilis. deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, an quod satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. de partibus legitimae constitutionis satis dictum

est, nunc ad juridicalem revertamur. Ab soluta judiciali constitutione 13 utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, jure factam dicemus, sine ulla assumptione extra- riae defensionis. in ea quaeri convenit, jure ne factum sit. de eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus jus constet, cognoverimus. constat igitur ex his partibus; natura, lege, consuetudine, judicato, aequo et bono, pacto. natura jus est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo jure parentes a liberis, et a parentibus liberi coluntur. lege jus est id, quod populi ius sancitum est; quod genus, 'ut in jus eas, cum voceris.' consuetudine jus est id, quod sine lege aequo ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus, id: 'quod argentario tuleris expensum, a socio ejus recte repetere possis.' judicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. ea saepe diversa sunt, ut aliud alii judici, aut praetori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit; et sit, ut de eadem re saepe aliud aliud decreverit, aut judicaverit; quod genus, M. Drusus, praetor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, judicium reddit; S. Julius non reddidit. item, C. Caelius judex absolvit injuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condemnavit. ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter judicatae proferri, cum id usu

venerit, judicem cum judice, tempus cum tempore, numerum cum numero judiciorum proferemus. ex aequo et bono jus constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videotur pertinere; quod genus, 'ut major annis ' LX. et cui morbus causa est, cognitorem det.' ex eo vel novum jus constitui convenit ex tempore, et hominis dignitate, ex pacto jus est, 'si qui inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit.' pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo, 'rem ubi pagunt, ' orato, ni pagunt, in comitio, aut in foro ante meridiem causam conjicito.' sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex conventu, quae juri praestare dicuntur. his igitur partibus injuriam demonstrari, jus confirmari convenit, idque in absoluta juridicali faciendum videotur. Cum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, an id, quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quaeri convenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilis. deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit judicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione conjecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur.

ab defensore contra refelletur argumentatio conjecturalis, aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. his locis ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, cum statuendi non habuerit protestam. defensor contra eos, qui aequum censeant, rem perniciosaam utili praeponi, 15 uteatur loco communi per conquestionem, et simul quaeret ab accusatoribus, et ab judicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. in qua primum quaerendum est, jurene in alium crimen transferatur. deinde spectandum est, an aequum magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse se fateatur. deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. deinde oportueritne judicium ante fieri. deinde, cum factum judicium non sit de illo crimen, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re judicium fieri, quae res in judicium non venerit. locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere, et ab adversariis percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem caeteri faciant; ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. quid si ipse accusator idem facere voluisset? defensor eorum peccati atrocitatem proferet,

in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse 16 utile rem in judicium venire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. ea dividitur in purgationem, et deprecationem. purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. de his primum partibus ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. primum considerandum est, utrum per culpam ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. deinde quaerendum est, ecquo modo vis illa vitari potuerit, ac levari. deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere, aut excogitare posset. deinde num quae suspicione ex conjecturali constitutione trahi possint, quae significant, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. deinde si maxime necessitudo quae-
piam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit scire, an non potuerit. deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit,

deinde conjecturali constitutione quaeretur, utrum scierit, an ignoraverit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidii debeat esse, cum factum esse constet imprudenter. cum in fortunam causa conferetur, et ea re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt. etenim omnes haec tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. loci communes in his causis; accusatoris contra eum, qui, cum se peccasse confiteatur, tamen oratione judices demoretur; defensoris, de humanitate, misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, et quae consulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere. De- 17 precatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut majora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus, aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex, mansuetus, et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum misum fecerimus; si nulla aut a nostris civi-

bus, aut ab aliqua alia civitate vituperatio ex ea re suscipietur. loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. his locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione, et enumeratione omnium peccatorum. haec causa judicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed quod potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. cum a nobis crimen removere volemus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, et ecquonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in conjecturalem trahetur controversiam; et differetur, num consulto factum sit. si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere, et omnia, quae de necessitudine paecepimus, consideranda erunt. Quoniam satis ostendere videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causae judicialis uti conveniret; consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus. nam fere non difficile est invenire, quid sit causae adjumento; difficultum vero est, inventum expolire, et expedite promulgare. haec enim res facit, ut ne-

que diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamus, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodo ad aliam deinceps transeamus. itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, et auditor cum totius causae, tum uniuscujusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. ergo absolutissima et perfectissima argumentatio est ea, quae in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare volumus. ratio est causa, quae demonstrat verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. exornatio est, qua utimur rei honestandae et collocupletandae causa, confirmata argumentatione. complexio est, quae concludit breviter, colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus, ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. causam ostendimus Ulyssi fuisse, quare interficerit Ajacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non injuria summum periculum metuebat. videbat illo incolumi, se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si

jute non poterat, quavis injuria inimico extium machinari; cui rei mors indigna Palamidis testimonium dat. ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; et consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubitationem. omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti suscipere conantur. si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures scelere se contaminaverunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutaverunt; cui mirum videbitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, injuria laceratum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscientia sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? nam cum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant; non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum, cupide ad inimici perniciem profectum; praesertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem esse videamus; in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Ulysses accesserit ad maleficium, et, si inimicitiarum

acerrimam rationem, et periculi metum intercessisse demonstravi; non est dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse. ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. tum enim complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. sin et brevis erit argumentatio, et res tenuis, aut humilis; tum et exornatione et complexione supersedendum est. in omni argumentatione de duabus partibus postremis, haec, quam exposui, ratio est habenda. ergo amplissima est argumentatio quinquepartita; brevissima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum; unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad causam; alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. quae sint quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, si exempla subjecero, intelligere dilucide poteris. haec cognitio vitiosarum argumentationum duplificem utilitatem afferet. nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. quoniam igitur ostendimus, perfectam et plenam

argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quae vitia vitanda sunt, consideremus: ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus. expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a majore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: 'omnes qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare di-²⁰ vitias, quam officio paupertatem tueri.' si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et injuria conferri. item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: 'nemo potest uno aspec-²¹tu, neque praeteriens, in amorem incidere.' nam cum nonnemo devenerit in amorem uno aspetto, et cum ille neminem dixerit omnino, nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: 'quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a praedonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex

' parte faciebat. praedones illo loco nunquam
 ' sunt visi : inimicum nullum habebat, relin-
 ' quitur, si neque a praedonibus, neque ab in-
 ' imicis occisus est, quoniam alteri non erant,
 ' alteros non habebat, ut abs te sit interemp-
 ' tus.' nam in hujuscemodi expositione, re-
 prehensione uteatur, si quos praeter eos, quos
 ille dixerit, potuisse suscipere maleficium of-
 tenderimus : velut in hoc exemplo, cum dix-
 erit necesse esse aut a praedonibus, aut ab ini-
 micis, aut a nobis occisum esse ; dicemus po-
 tuisse vel a familia, vel a coheredibus nostris.
 cum hoc modo illorum collectionem disturba-
 verimus, nobis latiorem locum defendendi re-
 linquemus. ergo hoc quoque vitandum est in
 expositione, nequando, cum omnia collegi-
 se videamur, aliquam idoneam partem reli-
 querimus. item vitiosa expositio est, quae
 constat ex falsa enumeratione : ut si, cum
 plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo : ' duae
 ' res sunt, Judices, quae omnes ad maleficium
 ' impellunt, luxuries, et avaritia. quid amor?
 ' inquiet quispiam. quid ambitio? quid religio?
 ' quid metus mortis? quid imperii cupiditas?
 ' quid denique alia permulta?' item falsa enu-
 meratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus,
 hoc modo : ' tres res sunt, quae omnes homi-
 nes sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo.' sa-
 tis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem ;
 quoniam aegritudinem cum utraque re con-
 junctam esse necesse est. Item vitiosa expo- 23

fitio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo : 'omnium malorum stultitia est mater, quae parit immensas cupiditates : immensae porro cupiditates infinitae et immoderatae sunt. hae pariunt avaritiam : avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. igitur avaritia induxit adversarii nostri, hoc infacinus admiserunt.' hic id, quod extre-
mum dictum est, satis fuit exponere, ne En-
nium, et caeteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est,

Utinam ne in nemore Pelio securibus

Caesa cecidisset abiegnā ad terram trabes :

Neve inde navis inchoanda exordium

Coepisset, quae nunc nominatur nomine

Argo, qua vēti Argivi deleēti viri,

Petebant illam pellem inauratam arietis,

Cholchis, imperio regis Peliae per dolum ,

Nam nunquam hera errans mea, domo effe-
ret pedem

Medea, animo aegra, amore saevo saucia.
nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset
satis, curasset poeta)

Utinam ne hera errans mea, domo efferret
pedem

Medea.

ergo hac quoque ab ultimo repetitione in ex-
positionibus magnopere supersedendum est.
non enim reprehensione, sicut a'iae complures,
23 sed sua sponte vitiosa est. Vitiosa ratio est,
quae ad expositionem non est accommodata,

vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem. infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: velut apud Plautum,

Amicum castigare ob meritam noxiā,
Immane est facinus: verum in aetate utile,
Et conducibile.

haec expositio est. videamus, quae ratio affectatur:

Nam ego amicum hodie meum

Concastigabo pro commerita noxia.

ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: 'amor fugiendus non est. nam ex eo 'verissima nascitur amicitia.' aut hoc modo; 'philosophia vitanda est. assert enim socordiam 'atque desidiam.' nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. item infirma ratio est, quae non necessariam causam assert expositionis: velut Pacuvius,

Fortunam insanam esse et caecam et brutam
perhibent philosophi,

Saxoque illam instare globoſo praedicant
vulabilem:

Ideo, quo saxum impulerit fors, cadere eo
fortunam autumant.

Caecam ob eam rem esse iterant, quia nihil
cernat, quo seſe applicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta,
instabilisque sit.

Brutam, quia dignum atque indignum ne-
queat internoscere.

Sunt autem alii philosophi, qui contra fortu-
nam negant

Esse ullam, sed temeritate omnia regi. id
magis

Verisimile aiunt; quod usus reapse experi-
undo edocet.

Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus
factus est:

Naufragio res contigit: nempe ergo haud
fortuna obtigit.

nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum
ait, verius esse temeritate, quam fortuna res
regi. nam utraque opinione philosophorum
fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus fac-
tus esset. Item infirma ratio est, quae vide-
tur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in
expositione dictum est, hoc modo: 'magno
'malo est hominibus avaritia, idcirco quod ho-
'mines magnis et multis incommodis conflic-
'tantur propter immensam pecuniae cupidii-
'tatem.' nam hic aliis verbis idem per ratio-
nem dicitur quod dictum est per expositionem.
item infirma ratio est, quae minus idoneam,
quam res postulat, causam subjicit expositi-
onis, hoc modo: 'utilis est sapientia, propterea
'quod qui sapientes sunt, pietatem colere con-
'sueverunt.' item, 'utile est amicos veros ha-

'bere. *habeas enim quibuscum jocari possis.*' nam hujusmodi in rationibus non universa, neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem assert rationem, quare *caeca*; eandem, quare bruta fortuna dicatur. in confirmatione rationis, multa et vitanda in nostra, et observanda in adversiorum ratione sunt vitia; proptereaque diligentius consideranda sunt, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. utuntur igitur studiose in confirmanda ratione duplii conclusione, hoc modo:

Injuria abs te afficio indigna, pater.

Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,

Cur me huic locabas nuptiis? si est probus,
Cur talem invitam invitum cogis linquere?
 quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna, nata, afficio injuria.

Si probus es; bene locavi: si autem improbus,

Divortio te liberabo incommodis.
 ex simplici parte reprehendentur, si ex duplii conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Cresphontem existimaveras,

Cur me huic locabas nuptiis? duxi probum.
 Erravi: post cognovi, et fugio cognitum.
 ergo reprehensio hujus conclusionis duplex est;
 acutior illa superior, facilior haec posterior ad
 25 excogitandum. Item vitiosa est confirmatio
 rationis, cum ea re quae plura significat, abu-
 timur pro certo unius rei signo, hoc modo:
 'necessa est, quoniam pallet, aegrotasse:' aut,
 'necessa est peperisse, quoniam sustinet pue-
 rum infantem.' nam haec sua sponte certa
 signa non habent, si non caetera quoque simi-
 lia concurrant. quod si concurrerint, nonni-
 hil hujusmodi signa adaugent suspicionem.
 item vitiosum est, cum vel in alium, vel in eum
 ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dici-
 tur, potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt: at tu duxisti
 alteram.

item vitiosum est id, quod vulgarem habet
 defensionem, hoc modo: 'iracundia inductus
 'peccavit, aut adolescentia, aut amore.' hu-
 juscemodi enim deprecationes si probabun-
 tur, impune maxima peccata dilabentur. item
 vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod
 inter omnes non constat, quia etiam nunc in
 controversia est, hoc modo,

Eho tu, dii, quibus est potestas motus supe-
 rum, atque inferum,

Pacem inter se conciliant, conferunt con-
 cordiam.

nam ita pro suo jure hoc exemplo usum Cres-

phantem Ennius induxit, quasi jam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. item vitiosum est, quod jam quasi sero, atque aetate negotio dici videtur, hoc modo : 'in mentem mihi si venisset, Quirites, non commissem, ut hunc in locum res veniret ; nam hoc, aut hoc fecisset : sed me tum haec ratio fugit.' item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicato positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo :

Cum te expetebant omnes, florentissimo Regno reliqui : nunc desertum ab omnibus, Summo periculo sola ut restituam paro.

Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac 26 dictum sit, potest accipi. id est hujusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit, 'satius est uti regibus, quam malis legibus.' nam et hoc tametsi rei arguendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam ejus, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicio- ne. item vitiosum est, falsis aut vulgaribus definitionibus uti. falsae sunt hujusmodi, si quis dicat injuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione, aut convicio constet. vulgares sunt, quae nihilominus in aliam rem transferri possunt : ut si quis dicat, 'quadruplator, ut bre- ' viter describam, capitalis est. est enim im- ' probus, et pestifer civis.' nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii, aut proditoris attulit definitionem, item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitio-

ne positum est : ut, ' si quis, quem furti arguat, dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum ; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit.' item vitiosum est, controversiam controversia dissolvere, hoc modo : ' non convenit, censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait, se non potuisse adesse, ita ut juratus fuerat. quod si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret ? ' hoc ideo vitiosum est, quia non expedita, aut judicata res, sed impedita, et in simili controversia posita, exempli loco perfertur. item vitiosum est, cum id, ' de quo summa controversia est, parum expeditur, et quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo :

Aperte fatur dictio, si intelligas.

Tali dari arma, qualis qui gessit, fuit,

Jubet, potiri si studeamus Pergamo :

Quae ego profiteor esse mea, me aequum est
frui

Fraternis armis, mihique adjudicarier,

Vel quod propinquus, vel quod virtutis aemulus.

item vitiosum est, ipsum sibi in suoratione dissentire, et contra ea, quae ante dixerit, dicere, hoc modo :

Quare accusem hunc, nequeo exputando evolvere.

Nam si veretur, quid cum accusem, qui est probus ?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

Quid cum accusem, qui id parvi auditu ex-
istimet?

Non incommoda ratione videtur sibi ostendis.²⁷
se, quare non accusaret. quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo jam detexam exordio.
item vitiosum est, quod dicitur contra judicis
voluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut
partes, quibus illi student, aut homines, quos
illi caros habent, laedantur, aut aliquo hujus-
modi vitio laedatur auditoris voluntas. item
vitiosum est, non omnes res confirmare, quas
pollicitus sis in expositione. item verendum
est, ne de alia re dicatur, cum alia de re con-
troversia sit, inque hujusmodi vitio consideran-
dum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quip-
pam de re detrahatur; aut tota causa mutata
in aliam causam derivetur. uti apud Pacuvii
um Zethus cum Amphione, 'quorum contro-
' versia cum de musica inducta sit, disputatio
' in sapientiae rationem, et virtutis utilitatem
' consumitur.' item considerandum est, ne a-
liud accusatoris criminatio contineat, aliud de-
fensoris ratio purget: quod saepe consulto
multi ab eo faciunt, angustiis causae coacti.
uti, 'si quis cum accusetur, ambitu magistra-
' tum petisse, ab imperatoribus saepenumero
' se apud exercitum donatum esse dicat.' hoc
si diligenter in adversariorum oratione obser-
vaverimus, saepe deprehendemus, et in hu-
jusmodi deprehensione ostendemus, eos de ea
re quid dicant, non habere. item vitiosum est,

artem aut scientiam aut studium quodpiam
vituperare propter eorum vitia, qui in eo stu-
dio sunt: veluti, 'qui rhetorica vituperant,
' propter alicujus oratoris vituperandam vi-
'tam.' item vitiosum est, ex eo, quod perpe-
ram factum esse constat, putare ostendi, a quo
homine factum est, hoc modo: 'mortuum
'deformatum, tumore praeditum, coloratum
'fuisse constat. ergo veneno necatus est.' de-
inde, si sit usque in eo occupatus (ut multi fa-
ciunt) venenum datum, vitio non mediocri
conflictetur. non enim factumne sit, quaeri-
tur, sed a quo factum sit. Item vitiosum est,
in comparandis rebus alteram rem efferre, de
altera mentionem non facere, aut negligen-
tius disputare: ut si comparetur, 'utrum fa-
'tius sit populum frumentum accipere, an
'non?' quae commoda sint in altera re, cu-
ret enumerare: quae in altera incommoda
sint, velut depresso praetereat; aut ea, quae
minima sunt, dicat. item vitiosum est, in re-
bus comparandis necesse putare alteram rem
vituperari, cum alteram laudes. quod genus,
si quaeratur, 'utris major honor habendus
'sit, Albensibus, an Venusinis,' quod reipub-
licae et populo Romano profuerunt, et is,
qui dicit alteris, alteros laedat. non enim
necessere est, si alteros paeponas, alteros vitu-
perare. fieri enim potest, ut, cum alteros ma-
gis laudaris, aliquam alteris laudis partem at-
tribuas, ne cnpide pugnassem contra veritatem.

puteris. item vitiosum est, de nomine et vocabulo ejus rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime judicare. *vel* *ut* *Sulpicius*, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem: nam 'non exules,' sed 'vi ejectos' se reducere aiebat; perinde quasi id fuisse in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exules appellantur. verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem. Quoniam exornatio constat ex similibus, et ²⁹ exemplis, et amplificationibus, ex judicatis, et caeteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quae sint iis rebus *vitia*, consideremus. simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibi ipsi obest qui assert. exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut majus, aut minus, quam res postulabit. res judicata vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur; aut de ea re, de qua controversia non est; aut si improba; aut ejusmodi, ut aut plures, aut magis idoneae res judicatae ab adversariis proferri

possint. item vitiosum est id, quod adversari factum esse confiteantur, de eo argumentari, et planum facere factum esse. nam id tantum augeri oportet. item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, ut, 'si quis quem arguat hominem occidisse,' et antequam sat's idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, et dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere. non enim, utrum indignum sit, an non, sed factumne sit, quaeritur. complexio vitiosa est, quae non, ut quidque primum dictum est, primum complectitur, et quae non breviter concludit, et quae non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid 30 tota argumentatione demonstratum. Conclusiones, quae apud Graecos *ἰωλογοι* nominantur, tripartitae sunt. nam constant ex enumeratione, amplificatione, et commiseratione. in quatuor locis uti possumus conclusionibus; in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. enumeratio est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur oratio: et ordine, quidquid erit dictum, referamus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. item curandum est, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio, ficta enim, et

dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriae ostentandae causa. quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. deinde ordine breviter exponendae sunt res, quae tractatae erunt in confirmatione, et confutatione. amplificatio est res, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. loci communes ex decem praecceptis commodissime sumuntur ad augendi criminiis causa. primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus, aut majoribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. item maxime quo modo de his rebus legibus fancitum sit. secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. tertius locus est, quo percunctamur, quid sit, eventurum, si omnibus idem concedatur: et ea neglecta, ostendemus, quid periculorum aut incommodorum consequatur. quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, ques

adhuc expectatio judicij remoratur. quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter judicatum sit, nullam rem fore, quae in commodo mederi, aut erratum judicium corrigerem posse. quo in loco non incommode erit uti caeterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi: hujus rei aut leniendae, aut corrigendae nullam rem adjumento futuram. sextus locus est, cum ostendemus ex consulo factum, et dicemus voluntario facinori nullam excusationem; imprudentiae justam deprecationem paratam. septimus locus est, quo ostendemus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, injuriae mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cum hostibus de vita dimicatur. octavus locus est, quo ostendimus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. nonnus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, majus esse maleficium stuprare ingenuam, quam facrum legere: quod propter egestatem alterum, alterum propter imperantem superbiam fiat. decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponemus acriter, et criminose, et diligenter, ut agi res, et geri negotium videatur, rerum con-

sequentium enumeratione. Misericordia 31
commovebitur auditoris animus, si variam for-
tunarum commutationem dicemus; si osten-
demus, in quibus commodis fuimus, quibus-
que incommodis simus, comparatione. si, quae
nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, e-
numerabimus, et ostendemus. si supplicabi-
mus, et nos sub eorum, quorum misericordi-
am captabimus, potestatem subjiciemus. si,
quid nostris parentibus, liberis, caeteris neces-
sariis casurum sit propter nostras calamitates,
aperiemus, et simul ostendemus, illorum nos
solitudine et miseria, non nostris incommo-
dis dolere. si de clementia, humanitate, miser-
icordia nostra, qua in alios usi sumus, aperi-
emus. si nos semper, aut diu in malis fuisse
ostendemus. si nostrum fatum, aut fortunam
conqueremur. si animum nostrum fortem, pa-
tientem incommodorum ostendemus futu-
rum. commiserationem brevem esse oportet.
‘nihil enim lacryma citius arescit.’ fere lo-
cos obscurissimos totius artificii tractavimus in
hoc libro. quapropter huic volumini modus
hic sit. reliquas praeceptiones, quoad videbi-
tur, in tertium librum transferemus. haec si,
ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter
fueris consecutus, et nos industriae fructus ex
tua scientia capiemus, et tute nostram diligen-
tiam laudabis, tuaque perceptione laetabere:
tu scientior eris praeceptorum artificio, nos

AD HERENNIUM LIB. II. 61

alacriores ad reliquum persolvendum. verum
haec futura satis scio. te enim non ignoro.
nos deinceps ad caetera praecepta transeamus,
ut, quod libentissime facimus, tuae voluntati
rectissimae morem geramus.

RHETORICORUM

AD

C. HERENNII

LIBER III.

AD omnem judicialem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitrор, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi praeceptio tibi quamprimum persolveretur. reliquae quatuor partes erant artificii. de tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitrор, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. interea prima quaeque et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis legendo consequere; nequid impediare, quin ad hanc utilitatem, pariter nobiscum progre-

di possis. nunc tu fac attentum te praebeas :
2 nos proficiisci ad instituta pergemus. Deli-
berationes partim sunt hujusmodi, ut quaera-
tur, utrum potius faciendum sit : partim hu-
jusmodi, uti, quid potissimum faciendum sit,
consideretur. utrum potius, hoc modo : 'Car-
'thago tollenda, an relinquenda videatur.'
quid potissimum, hoc pacto : ut, 'si Annibal
'consultet, cum ex Italia Carthaginem arces-
'situr, in Italia remaneat ; an domum redeat ;
'an in Ægyptum profectus occupet Alexan-
'driam.' item deliberationes partim ipsae
propter se consultandae sunt : ut, ' si deliberet
'senatus, captivos ab hostibus redimat, an non ;'
partim propter aliquam extraneam causam ve-
niunt in deliberationem et consultationem ;
ut, ' si deliberet senatus, bello Italico solvatne
'legibus Scipionem, ut cum liceat ante tem-
'pus consulem fieri ;' partim et propter se
sunt deliberandae, et magis propter extrane-
am causam venient in consultationem ; ut,
' si deliberet senatus, bello Italico sociis civi-
'tatem det, an non.' in quibus causis rei na-
tura faciet deliberationem, omnis ratio ad ip-
sam rem accommodabitur. in quibus extra-
nea causa conficiet deliberationem, in his ea
ipsa causa erit adaugenda, aut deprimenda.
omnem rationem eorum qui sententiam di-
cent, finem sibi conveniet utilitatis proponere,
ut omnis eo totius orationis ratio conferatur.
utilitas in duas partes in civili consultatione

dividitur, tutam, et honestam. tuta est, quae conficit instantis, aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. haec distribuitur in vim, et dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus conjunctim. vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, et alias hujusmodi res. dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, et caeteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicae scribere velimus. honesta res dividitur in rectum, et laudabile. rectum est, quod cum virtute et officio fit. id dividitur in prudentiam, justitiam, fortitudinem, modestiam. prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificii. item appellatur prudentia, multarum rerum memoria et usus complurium negotiorum. justitia est aequitas, jus unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. fortitudo est rerum magnarum appetitio, et rerum humilium contemptio, et laboris cum utilitatis ratione perpessio. modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiae partibus utemur in dicens, si commoda cum incommodis conseremus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur: aut si quam ad rem, cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabi-

lem scientiam poterimus habere; et quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus: aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possumus. justitiae partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censemus conservandam: si leges et mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societas, atque amicitias studiose dicemus colliri convenire: si, quod jus in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus ius aequabile statui convenire. his atque iusmodi partibus justitiae si quam rem in concione, aut in confilio faciendam censemus, justam esse ostendemus; contrariis, injustam. ita fiet, ut eisdem locis et ad suadendum, et ad dissuadendum simus comparati. [¶]sin fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas et celsas sequi, et appeti oportere, et item res humiles, et indignas viris fortibus; vel viros fortes prop-

terea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua judicare. item a nulla re honesta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur: nullius rei pro veritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, et iis rebus, quas justitia colere cogit, adire periculum, et quemlibet fuscipere laborem. modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similiusque rerum vitupera-bimus. si unamquamque rem certo naturae termino definiemus. si quoad cuique satis sit, ostendemus, et nimium progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. hujusmodi partes sunt virtutis, amplificandae, si suadebimus; attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuentur, quae supra demonstravi. nam nemo erit, qui censeat a virtute recendum: verum aut res non hujusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. item si quo pacto poterimus, quam is, qui contradicit, justitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse, et inertiam, ac pravam libertatem: quam prudentiam appellari, ineptam, et garrulam, et odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, et disolutam negligentiam dicemus: quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatorium,

et inconsideratam appellabimus temeritatem.
Laudabile est, quod conficit honestam, et praesentem, et sequentem commemorationem. hoc nos eo a recto separavimus, non quod hae quatuor partes, quae subjiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est, hoc ab illo. neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. cum igitur erit demonstrandum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur: aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exterris nationibus, posterisque nostris. cum hujusmodi locorum divisio sit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. exordiri licet, vel a principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in judicii alia causa. si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. quoniam in hujusmodi causis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque honestam; si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimus nos in dicendo demonstraturos esse: si alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. at si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim, et consilium. nam, quod in docendo

rei dilucidandae causa dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus, et omnes partes recti incident; quadripartita divisione uteatur. si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. in confirmatione et confutatione uteatur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. argumentationis artificiae tractanda ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tutâ ratione, alteri ab honesta, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a poenis circumfessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumentate: virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquendam. vel dolorem, si is timetur; vel mortem, si ea formidetur, dedecore, et infamia leviorem esse considerare, quae sit turpitudo consecutra. at non immortalitatem, neque aeternam incolumentatem consequi: nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel ultro ad mortem proficiisci, esse praeclarum: fortitudini fortunam quoque esse adjumento

solere: eum tute vivere, qui honeste vivat, non qui in praesentia incolumis sit: et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. conclusionibus fere similibus in his, et judicialibus causis uti solemus, nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus. quoniam haec causa dividitur in laudem, et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. laus igitur potest esse rerum externarum, et corporis, et animi. rerum externarum sunt ea, quae casu, aut fortuna secunda, aut adversa, accidere possunt: ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae hujusmodi sunt, et ea, quae his sunt contraria. corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae contraria sunt. animi sunt ea, quae consilio, et cogitatione nostra constant: ut prudenter, justitia, fortitudo, modestia, et quae contraria sunt. erit igitur haec confirmatio et confutatio nobis. in hujusmodi igitur causa principium sumetur aut a nostra, aut ab ejus, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient; persona, aut ab re. a nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat: aut studio, quod ejusmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant

velle: aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractatismus, aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. ab eis persona, de quo loquemur; si laudabimus; vereri nos dicemus, ut illius facta verbis consequi possimus: omnes homines illius virtutes praedicare oportere: ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. si vituperabimus; ea, quae videbimus contraria, paucis verbis commutatis, dici posse, dicemus: ut paulo ante exempli causa demonstratum est. ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatur, fuerit, aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, hujus facta probaturos. contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia ejus nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare illius vitam vehementer improbaturos, ab rebus ipsis, incertos esse, quid potissimum laudemus. vereri nos, ne, cum multa dixerimus, plura praetereamus; et quae

similes sententias habebunt: quibus sententias contraria sumuntur a vituperatione. Princípio tractato ab aliqua harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quae necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquid factum ejus, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. divisione hac utemur. primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi. deinde, ut quaeque, quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid quamque tute, cauteque egerit, intelligatur. sed exponere oportebit animi virtutes, aut virtutia. deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. ab externis rebus: genus, in laude, quibus majoribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in majorum virtutibus habuisse praesidium. in vituperatione, si bono genere, decori majoribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detimento fuisse. educatio, in laude, bene, et honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse: in vituperatione, e contrario. deinde transire oportet ad corporis commoda. a natura, in laude: si sit dignitas, atque forma, laudi fuisse eam; non quemadmodum caeteris, detimento at-

que dedecorū: si vires, atque velocitas egregia; honestis exercitationibus, et industriis dicemus comparata: si valetudo perpetua; diligentia, et temperantia cupiditatum, in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, male his usum dicemus, quae casu et natura, tanquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt praeter formam, omnia ipsius culpa, et intemperantia non fuisse dicemus. deinde revertemur ad extraneas res, et in his, animi virtutes, aut vitia quae fuerint, considerabimus: divitiae, an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter in inimicitiis gerendis fecerit; cuius causa suscepere in inimicitias, qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias. in divitias qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit: quemadmodum habuerit in potestatis gerendis animum. si interierit, cuiusmodi mors ejus fuerit, cuiusmodi res mortem ejus sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illae quatuor animi virtutes erunt accommodandae: ut si laudemus, aliud juste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si vituperemus, e contrario, aliud injuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. perspicuum est jam nimis ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et

vituperationis, si illud etiam assumpserimus; non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incident quidem: saepe ita tenuerit incident, ut non sint necessariae dictu. quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. conclusionibus brevibus uteamur, enumeratione ad exitum causae: in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. nec hoc genus causae, eo quod raro accidit in vita, negligenter considerandum est. neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam accommodatissime posse facere. et, si separatim haec causa minus saepe tractatur; at in judicialibus, et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis, aut vituperationis. quare in hoc quoque genere causae nonnihil industriae consummandum putamus. nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est, inventione perpolita, atque ad omne causae genus accommodata, tempus est ad caeteras partes proficiisci. deinceps igitur de dispositione dicemus. Quoniam dispositio est, per quam illa, quae invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videntur est, cujusmodi rationem in disponendo habere conveniat. genera dispositionis sunt duo: unum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum.

ex institutione artis disponemus, cum seque-
mur eam praeceptionem, quam in primo li-
bro exposuimus, hoc est, ut utamur principio,
narratione, divisione, confirmatione, confu-
tatione, conclusione: et hunc ordinem, quem-
admodum praeceptum est ante, in dicendo se-
quemur. item ex institutione artis, non modo
totas causas per orationem, sed per singulas
quoque argumentationis partes disponemus,
quemadmodum in secundo libro docuimus, id
est, expositionem, rationem, confirmationem
rationis, exornationem, complexionem. haec
igitur duplex dispositio est: una per oratio-
nes, altera per argumentationes, ab institutio-
ne artis profecta. est autem et alia dispositio,
quae, cum ab ordine artificiose recedendum
est, oratoris judicio ad tempus accommodatur:
ut si a narratione dicere incipiamus, aut ab a-
liqua firmissima argumentatione, aut a litera-
rum aliquarum recitatione: aut si secundum
principium confirmatione utamur, deinde nar-
ratione: aut, si quam hujusmodi permutatio-
nem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi
causa postulet, fieri oportebit. nam si vehe-
menter aures auditorum obtusae videbuntur,
atque animi defatigati ab adversariis multitu-
dine verborum, commode poterimus principio
supercedere, et exordiri causam aut a narra-
tione, aut ab aliqua firma argumentatione.
deinde, si commodum erit, quia non semper
necessitatem ad principii sententiam reverti li-

10 cebit. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire; a narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. his commutationibus, et translationibus partium saepe uti necesse est, cum ipsa res artificio-
sam dispositionem artificiose commutare co-
git. in confirmatione, et confutatione argu-
mentationum dispositiones hujusmodi conve-
nit habere: firmissimas argumentationes in
primis et in postremis causae partibus collo-
care: mediocres, et neque inutiles. ad dicen-
dum, neque necessarias ad probandum, quae
si separatim ac singulac dicantur, infirmae sint,
cum caeteris conjunctae, firmae, et probables
fiant, interponi, et in medio collocari oportet.
nam re narrata, statim expectat animus audi-
toris, ex qua re causa confirmari possit. qua-
propter continuo firmam aliquam oportet
inferre argumentationem. et quoniam nu-
perrime dictum facile memoriae mandatur, u-
tile est, cum dicere desinamus, recentem ali-
quam relinquere in animis auditorum bene
firmam argumentationem. haec dispositio lo-
corum, tanquam instructio militum, facilime
in dicendo, sicut illa in pugnando, parare po-
terit victoriam. Pronuntiationem multi maxi-
me utilem oratori dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. nos quidem unum

de quinque rebus plurimum posse non facile
dixerimus; nec egregie magnam esse utili-
tatem in pronuntiatione, audacter confirmar-
verimus. nam commodae inventiones, et con-
cinnae verborum elocutiones, et partium cau-
sae artificiosae dispositiones, et horum omni-
um diligens memoria, sine pronuntiatione,
non plus quam sine his rebus pronuntiatio sola
valere poterit. quare, quia nemo de ea re di-
ligenter scripsit (nam omnes vix posse puta-
runt de voce, et vultu, et gestu dilucide scribi,
cum hae res ad sensus nostros pertinerent)
et quia magnopere ea pars a nobis ad dicen-
dum comparanda est, non negligenter videtur
tota res consideranda. dividitur igitur pro-
nuntiatio in vocis figuram, et corporis motum.
figura vocis est, quae suum quendam possidet
habitum ratione et industria comparatum. ea
dividitur in tres partes, magnitudinem, firmi-
tudinem, mollitudinem. magnitudinem vocis
maxime comparat natura, non nihil hanc au-
get, sed maxime conservat cura. firmitudinem
vocis maxime natura comparat, non nihil ad-
auget, et maxime conservat exercitatio decla-
mationis. mollitudinem vocis, hoc est, ut eam
torquere in dicendo pro nostro commodo pos-
simus, maxime faciet exercitatio declamatio-
nis. quapropter de magnitudine vocis, et fir-
mitudinis parte, quoniam altera natura, alte-
ra cura comparatur, nihil ad nos attinet com-
monere, nisi ut ab iis, qui non insciit ejus

12 artificii, ratio curandae vocis petatur. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de molitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus. nam laeduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsa sunt, acri clamore compleantur. etiam intervallis longioribus uti conveniet. recreatur enim vox spiritu, et arteriae reticendo acquiescunt. et continuum clamorem remittere, et ad sermonem transfire oportet: (commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus,) et acutas vocis exclamations vitare. ictus enim fit, et vulnerantur arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione, et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus. et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione. fauces enim calefiunt, et arteriae complentur, et vox, quae varie tractata est, reducitur in quendam sonum aequabilem atque constantem. saepe rerum naturae gratia quaedam jure debetur, velut accidit in hac re. nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitatem pronuntiationis: ut, quod nostrae voci profit, idem voluptate auditoris probetur. utile est ad firmitudinem vo-

cis, sedata vox in principio. quid insuavius, quam clamor in exordio causae? intervalla vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, et auditori spatium cogitandi relinquunt. conservat vocem continui clamoris remissio. et auditorem quidem varietas maxime delectat; cum sermone animum ejus retinet, aut exsuscitat clamore acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat: eadem laedit auditorem. habet enim quiddam illiberale; et ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. in extrema oratione continens vox remedio est voci. quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusione causae? quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, et pronuntiationis suavitudini profundit, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine quae visa sunt, de suavitate, quae coniuncta fuerunt: caetera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur vocis, quoniam 13 omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. sermo est oratio remissa, et finitima quotidiana locutioni. contentio est oratio acris, et ad confirmandum, et confutandum accommodata. amplificatio est oratio, quae aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. sermo dividitur in

partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, jocationem. dignitas est oratio cum aliqua gravitate, et vocis remissione. demonstratio est, quae docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. narratio est rerum gestarum, aut periinde ut gestarum, expositio. jocatio est oratio, quae ex aliqua referisum pudentem, et liberalempotest comparare. contentio dividitur in continuationem, et distributionem. continuatio est orationis enuntiandae acceleratio clamosa. distributio est in contentione oratio frequens, cum raris et brevibus intervallis, acri vociferatione. amplificatio dividitur in cohortationem, et conquestionem. cohortatio est, quae aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. quoniam igitur mollitudo voeis in tres partes divisa est, et hae partes ipsae in octo partes alias distributae, harum octo partium quae cujusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depresso uti conveniet: ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. cum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata, crebris intervallis, et divisionibus uti oportebit: ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere, atque inculcare videamur in a-

nimirum auditorum. cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud otiose, retardabimus. deinde modo acriter, tum clementer, moeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronunciationem. si quae inciderint in narratione dicta, rogata, responfa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animadvertemus, ut omnium personarum sensus, atque animos voce exprimamus. si erit sermo in jocatione, leniter tremebunda voce, cum parva significatio risus, sine ulla suspicione mimae cachinationis leniter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem jocum vocem. cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione, adauicto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque adaugere oportebit, et torquere sonum, et celeriter cum clamore verba conficeret, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit. in distributione vocem ab immis fauibus exclamacione quam clarissima adhibere oportet: et quantum spatii per singulas exclamaciones sumperimus, tantum in singula intervalla spatii consumere jubemur. in amplificationibus, cum cohortatione ute-
mur voce attenuatissima, clamore leni, sono

aequali, commutationibus c̄ebris, maxima celeritate. in conquestione utemur voce depreſſa, inclinato ſono, c̄ebris intervallis, longis 15 ſpatiis, magnis commutationibus. De figura vocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum videtur. motus eſt corporis ḡeſtus, et vultus moderatio quaedam, quae pronuntianti convenit, et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur. convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam eſſe: in ḡeſtu nec venustatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ne aut histriones, aut operarii videamur eſſe. ad eafdem igitur partes, in quas vox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio videtur eſſe accommodanda. nam ſi erit ſermo cum dignitate; ſtantes in veſtigio, levi dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, triftitia, mediocritate vultus ad ſermonis ſententias accommodata. ſin erit in demonstratione ſermo; pauſulum corpus a cervicibus demittemus. nam hoc eſt a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, et vehementer infligare velimus. ſin erit in narratione ſermo; idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. ſin in jocatione; vultu quandam debebimus; hilaritatem ſignificare, ſine commutatione ḡeſtus. ſi contendemus per continuationem; brachio celeri, mobili vultu, acri aspeclu utemur. ſin contencio fiet per diſtributionem; celeri porreſtione

brachii, inambulatione, pedis dextri rara ^{sup-} plausione, acri et defixo aspectu uti oportebit. sin utemur amplificatione per cohortationem; paulo tardiore et consideratiore gestu convernit uti, similibus caeteris rebus, atque in contentione per continuationem. sin utemur amplificatione per conquestionem, ^{foemineo} plan-gore, et capitis ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, moesto et conturbato vultu uti oportebit. non sum nescius, quantum fusce- perim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sim v̄b̄ces. verum nec hoc confusus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore utile- putabam, propterea quod hic admonere, vo- luimus; quod oporteret: reliqua trademus ex- ercitacioni. hoc scire tamen oportet, pronun- tiationem bonam id perficere, ut res ex animo- agi videatur. nunc ad thesaurum inventorum, atque omnium partium rhetoricae custodem, memoriam transeamus. Memoria. utrum 16 habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc perinde atque constet in hac re multum valere artem et praeceptionem; ita ea de re loquemur. placet enim no- bis esse artificium memoriae: quare placeat, alias ostendemus: in praesentia cuiusmodi ea sit, aperiemus. sunt igitur duae memoriae; una naturalis, altera artificiosa. naturalis est

ea, quae nostris animis insita est, et simul cum cogitatione nata. artificiosa est ea quam confirmat inductio quaedam, et ratio preeceptionis. sed quia in caeteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget: ita sit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosae, porro haec artificiosa, naturae commoda retinet, et amplificat ratione doctrinae. quapropter et naturalis memoria preeceptione confirmando est, ut sit egregia: et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. nec hoc magis, aut minus in hac re, quam in caeteris artibus sit, ut ingenio, doctrina, preeceptione, natura nitescat. quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio: quod tute paulo post poteris intelligere. quod si illi freti ingenio nostra preeceptione non indigerent, tamen justa causa daretur, quare iis, quae minus ingenii habent, adjumento velimus esse. nunc de artificiosa memoria loquemur. constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia, quae his similia sunt. imagines sunt formae quaedam, et notae, et simulacra ejus rei, quam meminisse volumus: quod genus, equi, leo-

nes, aquilae, quorum memoriam si volemus habere, imagines eorum certis in locis collicare nos oportebit. nunc, cuiusmodi locos invenire, et quo pacto reperire, et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quem-¹⁷ admodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictatum est, scribere, et recitare quod scripserunt: ita qui *μνημονικὰ* didicerunt, possunt, quae audierunt, in locis collocare, et ex his memoriter pronuntiare. loci enim cerae aut chartae simillimi sunt; imagines, literis; dispositio et collocatio imaginum, scripturae; pronuntiatio, lectio. oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collicare possimus. item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatio ne ordinis impediamur, quo secius quanto quoque loco libebit, vel a superiore, vel ab inferiore, vel a media parte imagines sequi, ut ea, quae mandata locis erunt, edere, et proferre possimus. Nam ut, si in ordine stantes no-¹⁸ tos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum a summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem quanto quoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos assumpserimus, e-

gregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint. nam imagines, sicut literae, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, et si in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas 19 quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia, et obambulatio hominum conturbat, et infirmat imaginum notas; solitudo conservat integras simulacrorum figuras. praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocarit. et magnitudine modica, et mediocres locos habere oportet. nam et praeter modum ampli, vagas imagines reddunt; et nimis angusti, saepe non videntur posse capere imaginum collocationem. tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcaecentur tenebris imagines, aut splendore prae fulgeant. intervalla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer prope admoveris id,

quod oportet videri. sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explora verit, quamvis multos, et idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit. cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, et in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari et architectari. quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetiplos nobis cogitatione nostra regionem constituere, et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. de locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum 20 similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debeamus, duplices similitudines esse debent; unae rerum, alterae verborum. rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. verborum similitudines constituuntur, cum uniuscujusque nominis, et vocabuli memoria imagine notatur. rei totius memoriam saepe una nota, et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: ut, 'si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum; et hereditatis causa factum arguerit, et ejus rei multos dixerit testes et consciens esse?' si hoc primum, aut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; aegrotum in lecto

eubantem faciemus ipsum illum de quo age-
tur, si formam ejus detinebimus. si eum non
agnoverimus, aliquem aegrotum non de mi-
nimo loco sumemus, ut cito in mentem veni-
re possit, et reum ad lectum ejus adstituemus,
dextra poculum, sinistra tabulas, medico tes-
ticulos arietinos tenentem. hoc modo et tef-
tium, et hereditatis, et veneno necati memo-
riam habere poterimus. item deinceps cae-
tera crimina ex ordine in locis ponemus: et,
quotiescumque rem meminisse volemus, si for-
marum dispositione, et imaginum diligentि
notatione uteatur, facile ea, quae volemus,
21 memoria consequemur. Cum verborum si-
militudines imaginibus exprimere volemus,
plus negotii fuscipiemus, et magis ingenium
nostrum exercebimus. id nos hoc modo face-
re oportebit. 'jam domuitionem reges Atri-
'dae parant.' in loco constituere oportet ma-
nus ad coelum tollentem Domitium, cum a
Regibus Marciis loris caedatur. hoc erit,
'jam domuitionem reges.' in altero loco Æ-
sopum et Cimbrium subornare Iphigeniam,
Agamemnonem et Menelaum. hoc erit, 'A-
'tridae parant.' hoc modo omnia verba erunt
expressa. sed haec imaginum conformatio-
num valet, si naturalem memoriam exfusci-
taverimus hac notatione, ut, versu posito, ip-
si nobisnum primum transeamus bis, aut ter
eum versum; deinde cum imaginibus verba
exprimamus. hoc modo naturae suppeditabit

doctrina. nam utraque altera separata minus erit firma; ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitas praceptionis. nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmae et ad monendum idoneae sint, partim imbecilles et infirmae, quae vix memoriam possint excitare: qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas vitemus, et quas sequamur imagines, scire possumus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in vita videmus parvas usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova, aut admirabili re commovetur animus. at si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. itemque quas res ante ora videmus, aut audimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria elabuntur, insignes et novae manent diutius. solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur, quam lunae, quoniam hae crebriores sunt. docet ergo se natura, vulgari et usitata re non exsuf-

citari: novitate vero et insigni quodam negotio commoveri. imitetur igitur ars naturam, et quod ea desiderat, inveniat: quod ostendit, sequatur, nihil est enim, quod aut natura extreum invenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplina comparantur. imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec vagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliquaque exornabimus, ut si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut coeno oblitam, aut rubrica delibutam inducimus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus. nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non est difficile. sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo percurramus. Scio, plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operae consumerent. quo-

rum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. quantulum enim poterunt haec valere, cum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut nequid ipse quaerat, cum illi omnia parata quaesitaque tradamus? praeterea similitudine alia aliis magis commovetur. nam ut saepe formam si quam similem cuiquam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quae nobis diligenter notae sint, eae parum videantur insignes aliis. quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. postremo praceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod, aut alterum, non omnia, quae ejus generis erunt, exempli causa subjecere, quo res possit esse dilucidior. ut cum de proemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille proemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri convenire. Nunc, ne forte verborum memoriam, aut nimis difficultem, aut parum utilem arbitraris, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores sint, et plus habeant facilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere, eos, qui velint res fa-

ciliores sine labore et molestia facile meminiſſe, in rebus difficultioribus eſſe ante exercitatoſ. nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut verſus meminiſſe poſſimus, ſed ut hac exercitatione, illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, conſirmetur; ut ab hac difficulti conſuetudine ſine labore ad illam facilitatem tranſire poſſimus. ſed cum in omni disciplina infirma eſt artis praeceptio ſine ſumma affiduitate exercitationis, tum vero in μνημονικοῖς minimum valet doctrina, niſi in- diſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. quam plurimos locos ut habeas, et quam ma- xime ad praecepta accommodatos, curare debe- bis. in imaginibus collocandis exerceri quo- tidie conueniet. non enim ſicut a caeteris stu- diis abducimus nonnumquam occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſa deducere aliqua- nunquam eſt enim, quin aliquid memoriae tra- dere velimus, et tum maxime, cum aliquo ma- jore negotio detinemur. quare cum ſit utile, facile meminiſſe, non te fallit, quod tantope- re utile ſit, quanto labore ſit appetendum: quod poteris exiſtimare, utilitate cognita. plu- ribus verbiſ ad eam te hortari non eſt ſen- tentia, ne aut tu noſtro, aut noſ tuo ſtudio di- fisi; aut minus, quam reſ poſtulat, dixiſſe vi- deamur. de quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quafque partes in animo frequenta, et, quod maxime neceſſe eſt, exer- citatione conſirma.

RHETORICORUM

AD

C. HERENNII

LIBER IV.

Quoniam in hoc libro, C. Herenni, de elocutione conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus; et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de hac re scripserunt; necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus, atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem, neque praeter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolvemus. sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris, compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscujusque generis ab oratore, aut poeta probato sumptum ponere exemplum. et primum se id modestia commotos fa-

cere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam, non satis habere praecipere de artificio, sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, non ostendere artem. quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua devenire. praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, et leviter fecerit praceptio, exemplo, sicut testimonio, comprobatur. non igitur ridiculus fit, si quis in lite, aut in judicio, domesticis testimoniis pugnet, et sui ipsius abutatur exemplo? ut enim testimonium, sic exemplum, rei confirmandae causa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi a probatissimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est aut se omnibus anteponant, et sua maxime probent; aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt. si quos sibi praepont, et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere quare sibi illos anteponant. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? nam cum res probabiliores, tum hominum studia, ad imitandum alacriora

redit: immo erigit omnium cupiditates, et a-
cuit industriam, cum spes injecta est, posse i-
mitando, Gracchi, aut Crassi consequi facul-
tatem. postremo hoc ipsum est summum ar-
tificium, res varias et dispares in tot poemati-
bus et orationibus sparsas, et vage disjectas,
ita diligenter eligere, ut unumquodque genus
exemplorum sub singulos artis locos subjicere
possis. hoc si industria solum fieri posset, ta-
men essemus laudandi, cum talem laborem non
fugissemus: nunc vero sine summo artificio
non potest fieri. quis est enim, qui non, cum
summe teneat artem, possit ea, quae jubeat ars,
de tanta, et tam diffusa scriptura notare, et se-
parare? caeteri, cum legunt orationes bonas
aut poemata, probant oratores, et poetas, ne-
que intelligunt, qua re commoti probent:
quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit,
nec quo modo factum sit id, quod eos maxime
delectet. at is, qui et haec omnia intelligit, et
idonea maxime eligit, et omnia in arte maxi-
me scribenda, redigit in singulas rationes praec-
ceptionis, necesse est ejus rei summus artifex
sit. hoc igitur ipsum maximum artificium est,
in arte sua posse et alienis exemplis uti. haec
alli cum dicunt, magis nos auctoritate sua com-
movent, quam veritate disputationis. illude-
nun veremur, ne cui satis sit ad contrariam ra-
tionem probandam, quod ab ea parte steterint
ii, qui et inventores hujus artificii fuerunt,
et vetustate jam satis omnibus probati sunt.

quod si, illorum auctoritate remota, res omnes volent cum re comparare, intelligent, non 3 omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. nam si tacere, et nihil scribere modestia est, cur quicquam scribunt, aut loquuntur? sin aliquid suum scribunt; cur, quo feciis omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad Olympiacum venerit cursum, et steterit, ut mittatur, impudentesque illos dicat esse, qui currere coeperint, ipse intra carceres stet, et narret aliis, quomodo Ladas aut Bojus cum Sicyoniis cursitarint. sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricae prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen vereor, ne qua in re laudem modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes. quid enim tibi vis? aliquis inquiet. artem tuam scribis: gignis nobis novas praeceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab aliis exempla sumis. vide ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores, et poetae, et suum quisque de libris sustulerit; nihil istic, quod suum velint, relinquetur. at exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conve-

nit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. non enim cum dicimus esse exornationem, quae, verbi causa, constet ex simili-
ter desinentibus verbis, et ponimus hoc exem-
plum a Crasso, 'quibus possumus, et debemus,' non testimonium collocamus, sed exemplum. hoc igitur interest inter exemplum, et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cujusmodi sit: testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. praeterea oportet tes-
timonium cum re convenire. aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non convenit. quid ita? quia pollicentur artem se scribere, et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem negarentur. tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? con-
traque faciunt, quam polliceri videntur. nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alias docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii exco-
gitarint. Ad hoc ipsum difficile est, inqui-
unt, eligere de multis. quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? si labo-
riosum, non statim praeclarum. sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini: nisi forte etiam, si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, glo-
riosum putaretis. si autem istud artificium e-

gregium dicitis ; videte, ne infucti rerum majorum videamini, si vos parva res, sicuti magna, delectat. nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicuntur ; facere nemo poterit, nisi eruditus. ita ut, si de tragoeidiis Ennii velis sententias eligere, aut de Pacuvianis periodos, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putas, ineptus sis ; propterea quod id facile faciat quivis medioriter literatus : item si, cum ex orationibus, aut poematis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putas, erres ; propterea quod isto signo videmus te non nihil ejus scire : aliis signis, multa scire intelligimus. quod si artificiosum est intelligere quae sunt ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit : qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. et, si est maxime artificiosum ; alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi, et gignere, et proferre debent. postremo, in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. nunc, quae se-

paratim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo, eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quod a multis exempla sumant. sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. si concederem, aliena oportere assumere exempla, vincerem unius oportere: primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poetam, vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. deinde interest magni ejus, qui discere vult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud aliud putet consequi posse. si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem. sin id desperabit, in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit. nec mirum, cum ipse praceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, caeterisque; item sumpit aliis a poetis, et historiarum scriptoribus, necesse erit, eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. quare si unius alicujus esse similem satis habebit, omnia, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere vult, non putare unum posse omnia. igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumpsiscent. nunc hoc signi est,

5 ipsos artis scriptores non pütasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicujus, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus, et poetis exempla sumperunt. deinde, si quis velit artem demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adjumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. quod igitur juvat eorum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo judicio comprobare? ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. primum omnium, quod ab artis scriptore assertur exemplum, de ejus artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam vendens, dicat, Sume a me, sed hujus exemplum aliunde rogarbo, tibique ostendam. si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritent aliud mercis; ut si acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculus videretur? isti magistri, omnium dicendi praceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quae-

6

7
sunt, si, qui se fontes maximos, penitus absconditos, aperuisse dicat, et hoc, sibiens quam maxime, loquatur, neque habeat qui sitim sedet, non rideatur? isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id pollicentur aliis, arescant ipsis siccitate. Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat, caeterorum opera vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt, eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse commodius. praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis exempla, tam esse accommodata ad artem, quam propria; propterea quod in dicendo leviter unusquisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat. in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint: et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae convertimus, ea remota sunt a consuetudine, quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. ergo haec aperiiora primo videantur necesse est, idque

AD HERENNIUM LIB. IV. rot
fiet rei, non nostra, difficultate. reliquum
scripturae consumetur in exemplis. haec aliena
si posuissimus, factum esset, ut, quod com-
modius esset in hoc libro, id nostrum non esset;
quod asperius, et inusitatum, id proprio nobis
attribueretur. ergo hanc quoque incommo-
ditatem fugimus. his de causis, cum artis in-
ventionem Graecorum probassimus, exemplo-
rum rationem secuti non sumus. nunc tem-
pus postulat, ut ad elocutionis praecepta trans-
eamus. bipartita erit igitur nobis elocutionis
praeceptio. primum dicemus, quibus in ge-
neribus semper omnis oratoria elocutio debe-
at esse. deinde ostendemus quas res semper ha-
bere debeat. Sunt igitur tria genera, quae
nos figuras appellamus, in quibus omnis ora-
tio non vitiosa consumitur; unam gravem,
alteram mediocrem, tertiam extenuatam vo-
camus. gravis est, quae constat ex verborum
gravium laevi et ornata constructione. medi-
ocris est, quae constat ex humiliore, neque ta-
men ex infima et per vulgatissima verborum
dignitate. attenuata est, quae demissa est us-
que ad usitatissimam puri sermonis consuetu-
dinem. in gravi figura consumetur oratio, si
quae cujusque rei poterunt ornatissima verba
reperiri, sive propria, sive translata, sive ex-
tranea, ad unamquamque rem accommoda-
buntur: et, si graves sententiae, quae in am-
plificatione, et commiseratione tractantur, eli-
gentur: et, si exornationes sententiarum, aut

verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. in hoc genere figurae erit hoc exemplum : ' nam quis est vestrum, Judices, qui satis idoneam possit in eum poenam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit ? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri ? in iis, qui violassent ingenuum, matremfamilias stuprassem, pulsassent aliquem, aut postremo necassent, maxima supplicia majores nostri consumperunt : huic truculentissimo, ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt. atque in aliis maleficiis ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato injuria perenit ; hujus sceleris qui sunt affines, uno consilio univerfis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos ! o crudeles cogitationes ! o derelictos homines ab humanitate ! quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt ? quo pacto hostes, revulsi majorum sepulcris, dejectis moenibus, ovantes irruerent in civitatem : quo modo deum templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis arreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata : qui se non putant, id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. ne quo verbis consequi, Judices, indignitatem

rei : sed negligentius id fero, quia vos mei non
indigetis. ¹ vester enim vos animus amantissi-
mus reipublicae facile edocet, ut eum, qui
fortunas omnium voluerit prodere, pracci-
pitem perturbetis ex ea civitate, quam ipse
spurcissimorum hostium dominatu nefario
9 voluerit obruere.' In mediocri figura ver-
sabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantum
demiserimus, neque tamen ad infimum
descenderimus, sic : ' quibuscum bellum geri-
mus, Judices, videtis ; cum sociis, qui pro-
nobis pugnare, et imperium nostrum nobis-
cum simul virtute et industria conservare fo-
liti sunt. hi cum se, et opes suas, et copiam
necessariorum norunt ; tum vero nihilominus
propter propinquitatem, et omnium rerum
societatem, quid in omnibus rebus populus
Romanus posset, scire et aestimare poterant.
hi, cum liberassent nobiscum bellum gere-
re, quae res erat, qua freti bellum
suscipere conarentur, cum multo maximam
sociorum partem in officio manere intellige-
rent ? cum sibi non multitudinem militum,
non idoneos imperatores, non pecuniam pub-
licam praefecto esse viderent ? non denique ul-
lam rem, quae pertineat ad bellum admini-
strandum ? si cum finitimi de finibus bellum
gererent ; si totum certamen in uno praelio
positum putarent : tamen omnibus rebus in-
structiores, ac paratiiores venirent ; nedum
illud imperium orbis terrae, cui imperio om-

nes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. quaeret aliquis. quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? eo quidem minus isti facile conarentur, quo, illi quemadmodum descissent, videbant. nam rerum impérii, qui uniuscujusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem. at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventu, suis rationibus possunt pridere. nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani tentare auderet; nullis copiis fretus? ergo aliquid fuisse necesse est. quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse? In attenuato figurae genere, quod ad infimum, et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum. nam, ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari. deinde, ubi visum est, ut in alveum descendaret, ecce ibi iste de transverso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsaverunt; satisfacias oportet. hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus est, erubuit. iste clarius eadem, et alia dicere coepit. hic vix tandem inquit, Sine me considerare. tum vero iste coepit clamare voce

ista, quae vel facile cuivis rubores elicere posset: Ita petulans es, atque acer, ut ne ad solarium quidem idoneus, ut mihi videtur, sed pone scenam; et in ejusmodi locis exercitatus sis. conturbatus est adolescens; nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur, imperito ejusmodi con- viciorum. ubi enim iste vidisset scurram ex hausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famae detimento facere posset?" igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterant. erit enim et attenuata verborum constructio quaedam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate. est autem cavendum, ne, dum haec genera consequantur, in finitima et propinqua vitia veniamus. nam gravi figurae, quae laudanda est, propinqua est ea, quae fugienda est, quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe; ita gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget, et inflata est, cum aut novis, aut priscis verbis, aut duriter aliunde translati, aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: 'nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praeceps in Neptunias depulsus erit lacunas. poenitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis.' in hoc genus plerique cum declinassent, et ab eo, quo-

profecti sunt, aberraverunt, et specie gravitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non poterunt, errantes pervenient ad confine genus ejus generis, quod appellamus fluctuans, et dissolutum; eo quod sine nervis, et articulis fluctuat huc et illuc, nec potest confirmare, neque viriliter sese expedire. id est hujusmodi: 'socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, et non haberent hic adjutores multos, et malos homines, et audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere.' non potest hujusmodi sermo tenere attentum auditorem. difflit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est, hoc: 'nam iste ille ad balneas accessit; ad hunc postea dicit, hic tuus servus me pulsavit. postea dicit hic illi, considerabo. post ille huic convicium fecit, et magis magisque praesentibus multis clamavit.' frivulus hic quidem jam, et illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris verbis, et electis compositam orationem. omne genus orationis, et grave, et mediocre, et

attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quae si rarae disponentur, distinctam, sicuti coloribus; si cerebrae collocabuntur, oblitam reddunt orationem. sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut 12 facile satietas varietate vitetur. Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. quae maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. elegantia est, quae facit, ut unumquidque pure, et aperte dici videatur. haec distribuitur in latinitatem, et explanationem. latinitas est, quae sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. vicia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse; soloecismus, et barbarismus. soloecismus est, cum verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. barbarismus est, cum verbum aliquod vitiouse effetur. haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. ea comparatur duabns rebus, usitatis verbis, et propriis. usitata sunt ea, quae versantur in sermone, et consuetudine quotidiana. propria, quae ejus rei verba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. compositio est verborum con-

strūctio, quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitas. ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: 'baccæ aeneae amoenissimæ impendebant.' et si vitabimus ejusdem literæ nimiam assiduitatem: cui vitio versus hic erit exemplo. nam hic nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti. 'o Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulisti.' et hic ejusdem poetæ: 'quidquam quisquam cuiquam quod conveniat,' neget. et, si ejusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus. ea est hujusmodi: nam cujus rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, ~~hoc modo~~: 'flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes.' et, si verborum transjectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur, quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro: 'has res ad te scriptas, Luci, misimus, Æli.' item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures, et oratoris spiritum laedit. his vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quae reddit ornatam orationem varietate distinguens. haec in verborum et sententiarum exornationem dividitur. verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. sen-

tentiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo : 'vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vos res ista erit honori.' item, 'Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.' item, 'tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quicquam ab ipsis petere? audes supplicium deprecari? quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? non iurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in in omni dedecore volutatus es?' haec exornatio, cum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum. quare videtur esse adhibenda et ad ornandam, et ad augendam orationem. conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo; 'Poenos populus Romanus justitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.' item. 'ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est.' item, 'C. Laelius homo natus erat, ingenio-

‘sus erat, doctus erat, bonis viris et studio-
‘sis amicus erat. ergo in civitate primus erat.’
item, ‘nam cum istos, ut absolvant te, rogas :
‘ut pejerent, rogas : ut existimationem ne-
‘gligant, rogas : ut leges populi Romani tuae
‘libidini largiantur, rogas.’ Complexio est, 14
quae utramque complectitur exornationem,
et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repe-
tatur idem primum verbum saepius, et crebro
ad idem postremum revertamur, hoc modo :
‘qui sunt, qui foedera saepe ruperunt ? Car-
‘thaginenses. qui sunt, qui crudele bellum
‘in Italia gesserunt ? Carthaginenses. qui
‘sunt, qui Italiam deformaverunt ? Cartha-
‘ginenses. qui sunt, qui sibi postulant igno-
‘sci ? Carthaginenses. videte ergo, quid con-
‘veniat eos impetrare.’ item, ‘quem senatus
‘damnarit, quem populus Romanus damna-
‘rit, quem omnium existimatio damnarit, e-
‘um vos sententiis vestris absolvetis?’ tra-
ductio est, quae facit, ut cum idem verbum cre-
brius ponatur, non modo non offendat ani-
mum, sed etiam concinniorem orationem red-
dat, hoc pacto : ‘qui nihil habet in vita jucun-
‘dius vita, is cum virtute vitam non potest
‘colere.’ item, ‘eum tu hominem appellas,
‘qui si fuisset homo, numquam tam crudeliter
‘vitam hominis petiisset. at erat inimicus.
‘ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi
‘reperiretur inimicus?’ item, ‘divitias sine
‘divitum esse : tu vero virtutem praefer di-

AD HERENNIUM LIB. IV. 111

* vitiis. nam si voles divitias cum virtute com-
* parare, vix satis idoneae tibi videbuntur di-
* vitiae, quae virtutis pedissequae sint.' ex e-
odem genere exornationis est, cum idem ver-
bum modo ponitur in hac, modo in altera re,
hoc modo: 'cur eam rem tam studiose curas,
* quae multas tibi dabit curas?' item, 'amari
* jucundum sit, si curetur, ne quid insit amari.'
item, 'veniam ad vos, si mihi senatus det ve-
* niam.' in his quatuor generibus exornatio-
num, quae adhuc propositae sunt, non inop'a
verborum sit, ut ad idem verbum redeatur
saepius; sed inest festivitas quaedam, quae
facilius auribus dijudicari, quam verbis de-
monstrari potest. Contentio est, cum ex con-
trariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc
paecto: 'habet assentatio jucunda principia,
* eadem exitus amarissimos affert.' item, 'ini-
* micis te placabilem, amicis inexorabilem
* praebes.' item, 'in otio tumultuaris, in tu-
* multu solus es otiosus. in re frigidissima ca-
* les, in ferventissima friges. tacito cum o-
* pus est, clamas: ubi loqui convenit, obmu-
* tescis. ades? abesse vis: abes? reverti cu-
* pis. in pace bellum quaeritas: in bello pa-
* cem desideras. in concione de virtute loque-
* ris, in praelio p[ro]a ignavia tubae sonitum
* preferre non potes.' hoc genere si distingue-
mus orationem, et ornati et graves poteri-
mus esse. exclamatio est, quae conficit signi-
ficationem doloris, aut indignationis alicujus,

per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: 'te nunc al-
' loquor, Africane, cuius mortui quoque nomen
' splendori ac decori est civitati. tui clarissimi
' nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum
' crudelitatem.' item, 'o perfidiosae Fregel-
' lae, quam facile scelere vestro contabuistis!
' ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustravit,
' ejus nunc vix fundamentorum reliquiae ma-
' neant.' item, 'bonorum insidiatores latro-
' cinio vitam innocentissimi cuiusque petistis:
' tantamne ex iniquitate, judiciorum vestris
' calumniis assumitis facultatem?' hac exclama-
tione si loco utemur, et raro, et cum rei
magnitudo postulare videbitur, ad quam vole-
mus indignationem animum auditoris adduce-
mus. interrogatio non omnis gravis est, ne-
que concinna, sed haec, quae, cum enumerata
sunt ea, quae obsunt causae adversariorum,
confirmat superiorem orationem, hoc pacto:
'cum igitur haec omnia faceres, diceres, ad-
' ministrares, utrum animos sociorum ab re-
' publica removebas, et alienabas, an non?'
et, 'utrum aliquem exornari oportuit, qui
' ista prohiberet, ac fieri non fineret, an non?'
Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis ratio- 16
nem poscimus, quare quidque dicamus, et cre-
bro nosmet a nobis petimus uniuscujusque
propositionis explanationem. ea est hujusmo-
di. 'majores nostri siquam unius peccati mu-
' licrem damnabant, simplici judicio multorum

maleficiorum convictam putabant, quo pac-
to? quoniam, quam impudicam judicarant,
eam beneficii quoque damnatam existima-
bant. quid ita? quia necesse est, eam, quae
suum corpus addixerit turpissimae cupiditati,
timere permultos. quos istos? virum, pa-
rentes, caeteros, ad quos videt sui dedecoris
infamiam pertinere. quid postea, quos tan-
topere timeat, eos necesse est, ut, quoquo mo-
do possit, beneficio petat. cur? quia nulla
potest honesta ratio retinere eam, quam mag-
niudo peccati facit timidam, intemperantia
audacem, natura muliebris inconsideratam.
quid beneficii damnatam? quid? putabant
impudicam quoque necessario. quare? quia
nulla facilius ad id maleficium causa, quam
turpis amor, et intemperans libido commo-
vere potuit: cum, cuius animus mulieris es-
set corruptus, ejus corpus castum esse non
putaverunt. quid in viris? idemne hoc ob-
servabant? minime. quid ita? quia viros ad
unumquodque maleficium singulæ cupidita-
tes impellunt: mulieres ad omnia maleficia
cupiditas una dicit. item, 'bene maiores
nostrí hoc comparaverunt, ut neminem re-
gem, quem armis cepissent, vita privarent.
quid ita? quia, quam nobis facultatem for-
tuna dedisset, iniquum erat in eorum suppli-
cio consumere, quos eadem fortuna paulo
ante in amplissimo statu collocarat. quid quod
exercitum contra duxit? desino meminisse.

‘ quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria
‘ contendant, eos hostes putare; qui victi sunt,
‘ eos homines judicare, ut possit bellum forti-
‘ tudo minuere, pacem humanitas augere. at
‘ ille, si viciisset, num idem fecisset? non pro-
‘ fecto tam sapiens fuisset. quid igitur ei par-
‘ cis? quia talem stultitiam contemnere, non
‘ imitari consuevi.’ haec exornatio ad sermo-
‘ nem vehementer accommodata est, et animum
‘ auditoris retinet attentum, tum venustate
‘ sermonis, tum rationum expectatione. Sen- 17
‘ tentia est oratio sumpta de vita, quae aut quid
‘ sit, aut quid esse oporteat in vita, breviter of-
‘ tendit, hoc modo: ‘ difficile est primum virtu-
‘ tes revereri, qui semper secunda fortuna sit
‘ usus.’ item, ‘ liber is est existimandus, qui
‘ nulli turpitudini servit.’ item, ‘ egens ae-
‘ que est is, qui non satis habet, et is cui nihil
‘ satis potest esse.’ item, ‘ optima vivendi ra-
‘ tio est eligenda. eam jucundam consuetudo
‘ reddet.’ hujusmodi sententiae simplices non
‘ sunt improbandae, propterea quod habet brevis
‘ expositio, si rationis nullius indiget, magnam
‘ delectationem. sed illud quoque probandum
‘ est genus sententiae, quod confirmatur sub-
‘ jectione rationis, hoc modo: ‘ omnes bene
‘ vivendi rationes in virtute sunt collocandae,
‘ propterea quod sola virtus in sua potestate
‘ est; omnia praeter eam subiecta sunt fortu-
‘ nae dominationi,’ item, ‘ qui fortunis ali-
‘ cuius inducti amicitiam ejus secuti sunt, hi,

• simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes.
• cum enim recessit ea res, quae fuit consue-
• tudinis causa, nihil superest, quare possint
• in amicitia retineri.' sunt item sententiae,
quae dupliciter efferuntur sine ratione, et cum
ratione. hoc modo sine ratione : 'errant, qui
• in prosperis rebus omnes impetus fortunæ
• se putant fugisse. sapienter cogitant, qui
• temporibus secundis casus adversos reformi-
• dant.' cum ratione, hoc pacto : 'qui adoles-
• centium peccatis ignosci putant oportere,
• falluntur, propterea quod aetas illa non est
• impedimento bonis studiis. at hi sapienter
• faciunt, qui adolescentes maxime castigant,
• ut quibus virtutibus omnem vitam tueri pos-
• sunt, eas in aetate maturissima velint compa-
• rare.' sententias interponi raro convenit, ut
rei actores, non vivendi praeceptores esse vide-
amur. cum ita interponentur, multum affe-
rent ornamenti. nam necesse est animo eam
comprobet tacitus auditor, cum ad causam vi-
deat accommodari rem certam, ex vita et mo-
18 ribus sumptam. Contrarium idem fere est,
quod contentio. contrarium est, quod ex re-
bus diversis duabus, alteram breviter et facile
confirmat, hoc pacto : 'nam, qui suis rationi-
bus inimicus fuerit semper, cum quomodo
alienis rebus amicum fore speres?' et item,
'nam, quem in amicitia perfidiosum cogno-
veris, cum quare putas inimicitias cum fide
habere posse?' et, 'qui privatus intolerabili

superbia fuerit, eum commodum, et sui cog-
noscentem videre in potestate, quis speret?"
et, "qui in sermonibus et conventu amicorum
verum dixerit nunquam, eum sibi in concio-
nibus credis a mendacio temperaturum?"
item, "quos ex collibus dejecimus, cum iis in
campo metuimus dimicare? qui cum plures
erant, paucis nobis exaequari non poterant;
hi postquam pauciores sunt, metuimus, ne
sint superiores?" hoc exornationis genus
brevibus et continuatis verbis perfectum esse
debet, et cum commodum est auditu, propter
brevem et absolutam conclusionem; tum ve-
ro vehementer, id, quod opus est oratori,
comprobat contraria re, et ex eo, quod dubium
non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut
dilui non possit, aut multo difficillime possit.
Membrum orationis appellatur res breviter ¹⁹
absoluta sine totius sententiae demonstratione,
quae denuo alio membro orationis excipitur,
hoc modo: "et inimico proderas." id est unum,
quod appellatur membrum: deinde hoc exci-
piatur oportet ab altero; "et amicum laede-
bas." ex duobus membris haec exornatio po-
test constare: sed commodissima et absolutissi-
ma est, quae ex tribus constat, hoc pacto: "et
inimico proderas, et amicum laedebas, et tibi
ipsi non consulebas." item, "nec reipublicae
consulisti, nec amicis profuisti, nec inimi-
cis restitisti." articulus dicitur, cum singula
verba intervallis distinguuntur caesa oratione,

hoc modo: 'acrimonia, voce, vultu adversarios perterriti.' item, 'inimicos invidia, injuriis, potentia, perfidia sustulisti.' inter hujus generis, et illius superioris vehementiam hoc interest, quod illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. itaque in illo genere, ex remotione brachii, et contortione dexteræ gladius ad corpus afferri; in hoc autem crebro et celeri vulnere corpus consauciari videtur. continuatio est densa et continens frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. ea utemur commodissime tripartito; in sententia, in contrario, in conclusione. in sententia, hoc pacto: 'ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute, quam in casu, praesidium collocavit.' in contrario, hoc modo: 'nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse posset?' in conclusione, hoc pacto: 'quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt; non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.' in his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, et contrarium, et conclusionem frequentibus efferat verbis. sed et alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloquiores alias per hujuscemodi continuationes.

Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constant ex pari fere numero syllabarum. hoc non de enumeratione nostra fiet: (nam id quidem puerile est,) sed tantum afferit usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: 'in proelio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat; haec omnia graves casus administrabant.' item, 'alii fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparavit.' in hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum brevius: aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores syllabae erunt: ut longitudo, aut plenitudo harum, multitudinem alterius assequatur et exaequet. similiter cadens exornatio dicitur, cum in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: 'hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis.' item, 'cujus omnis in pecunia spes est, ejus a sapientia est animus remotus. diligentia comparat divitias, negligentia corrumpt animum; et tamen cum ita vivit, neminem praese ducit hominem.' similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto:

' turpiter audes facere, nequiter studes dicere.
 ' vivis invidiosē, delinquis studioſē, loqueris
 ' odioſē.' item, ' audaſter territas, humiliter
 ' placas.' haec duo genera, quorum alterum
 in exitus, alterum in casus similitudine ver-
 satur, inter ſe vehementer conveniunt: et ea
 re, qui hiſ bene utuntur, plerumque ſimul ea
 colloqant in iſdem partibus orationis. id hoc
 paſto facere oportet: ' perditissima ratio eſt
 ' amorem petere, pudorem fugere; diligere
 ' formam, negligere famam.' hic et ea verba,
 quae casus habent, ad casus ſimiles; et illa,
 quae non habent, ad ſimiles exitus veniunt.
 21 Annominatio eſt, cum ad idem verbum et idem
 nomen acceditur commutatione unius literae
 aut literarum, syllabae aut syllabarum; aut
 ad res diſſimiles ſimilia verba accommodan-
 tur. ea multis et variis rationibus conficitur.
 attenuatione, aut complexione ejusdem lite-
 rae, ſic: ' hic, qui ſe magnifice jaſtat, atque
 ' oſtentat, veniit a te ante, quam Romam
 ' venit.' ex contrario: ' hic, quos homines
 ' alea vincit, eos ferro ſtatiſ vincit.' pro-
 duſtione ejusdem literae, hoc modo: ' hunc
 ' avium dulcedo ducit ad avium.' brevitate
 ejusdem literae, hoc modo: ' hic tametſi vi-
 ' detur eſſe honoris cupidus, tamen non tan-
 ' tum curiam diligit quantum Curiam.' adden-
 dis literis, hoc paſto: ' hic ſibi poſſet tempe-
 ' rare, niſi amori mallet obtemperare.' de-
 mendis literis, ſic: ' ſi lēnones, tanquam le-

‘ones vitasset, vitae se tradidisset.’ transferendis literis, sic: ‘videte, Judices, utrum homini navo, an vano, credere malitis.’ item, ‘nolo esse laudator, ne videar adulator.’ commutandis, hoc modo: ‘deligere oportet, quem velis diligere.’ hae sunt annominationes, quae in literatura, brevi commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo hujusmodi genere versantur. Sunt autem aliae, 22 quae non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est hujusmodi: ‘quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis.’ nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam affectanda, quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. alterum genus hujusmodi: ‘demus operam, Quirites, ne omnino Patres conscripti circumscripti putentur,’ haec annominatio accedit magis ad similitudinem, quam superior: sed minus, quam illae superiores: propterea quod non solum additae, sed uno tempore dempta quoque literae sunt. tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. unius nominis, hoc modo: ‘Alexander Macedo summo labore animum ad virtutes a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et gloria sunt. Alexandruna omnes, ut maxime metu-

'erunt, item plurimum dilexerunt. Alexander si vita longior data esset, Oceanum manus Macedonum transvolasset.' varie hic unum nomen in commutatione casuum voluntatum est. plura nomina casibus commutatis, hoc modo faciunt annominationem : 'Ti. Gracchum rempublicam administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Gracchus similiter occisio oblata est, quae virum reipublicae amantissimum subito de finu civitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum, perfidiae scelus vita privavit. tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes, et vultum parentis aspersit. Sulpicium, cum paulo ante omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibuerunt.' haec tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dicemus : propterea quod non haec videntur reperiri posse sine elaboratione et consumptione operae. Ejusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem videntur accommodatoria. quare fides, et gravitas, et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis : et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in ejusmodi oratione auditor ; propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas, ne-

que pulchritudo. quare quae sunt ampla et
pulera, diu placere possunt: quae lepida et
concinna, cito satietate afficiunt aurium sen-
sum fastidiosissimum. quo modo igitur, si cre-
bro his generibus uteamur, puerili videbimur
elocutione delectari: ita si raro has intersere-
mus exornationes, et in causa tota varie dis-
pergemus, commode luminibus distinctis illus-
trabimus orationem. subiectio est, cum inter-
rogamus adversarios, aut quaerimus ipsi, quid
ab illis, aut quid contra nos dici possit: dein-
de subjicimus id, quod dici oportet, aut quod
non oportet, aut nobis adjumento futurum
sit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo:
‘quaero igitur, unde iste tam pecuniosus sit
‘factus. amplum patrimonium relictum est?
‘at patris bona venierunt. hereditas aliqua
‘obvenit? non potest dici, sed etiam a neces-
‘sariis omnibus exheredatus est. praemium a-
‘liquod ex lite aut judicio cepit? non modo
‘id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi
‘sponsione victus est. ergo si his rationibus
‘locupletatus non est, sicut omnes videtis; aut
‘isti domi nascitur aurum, aut, unde licitum
‘non est, pecunias accepit.’ Item, ‘saepe,
‘judices, animadverti, multos aliqua ex ho-
‘nesta re, quam ne inimici quidem criminari
‘possint, sibi praesidium petere: quorum ni-
‘hil potest adversarius facere. nam utrum ad
‘patris virtutem configuet? at eum vos jura-
‘ti capite damnastis. an ad suam revertetur

antiquam vitam, alicubi honeste tractatam?
 at hic quidem ante oculos vestros quomodo
 vixerit, scitis omnes. an cognatos suos enu-
 merabit, quibus vos conveniat commoveri?
 at hi quidem nulli sunt. amicos proferet?
 at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius
 amicum nominari.' item, 'credo, inimicum,
 quem nocentem putabas, in judicium addux-
 'isti: non. nam indemnatum necasti. leges,
 quae id facere prohibent, veritus es? at ne
 scriptas quidem judicasti. cum ipse te vete-
 'ris amicitiae commonefaceret, commotus es?
 at nihil minus, sed etiam studiosius occidis-
 'ti. quid? cum tibi pueri ad pedes voluntaren-
 'tur, misericordia motus es? at eorum patrem
 'crudelissime sepultura quoque prohibuisti.'
 multum inest acrimoniae et gravitatis in hac
 exornatione, propterea quod, cum quae situm
 est, quid oporteat, subjicitur id non esse fac-
 tum. quare facillime fit, ut augeatur indigni-
 tas negotii. ex eodem genere, ut ad nostram
 quoque personam referamus subjectionem, sic:
 nam quid me facere conveniret, cum a tanta
 Gallorum multitudine circumfederer? an
 dimicarem? at cum parva manu tum pro-
 diremus, locum quoque inimicissimum ha-
 'bebamus. federem in castris? at neque sub-
 sidium, quod expectarem, habebamus, neque
 erat, quo vitam produceremus. castra re-
 linquerem? at obsidebamur. vitam militum
 'negligerem? at ea videbar eos accepisse con-

ditione, ut, quoad possem, incolumes patriae
et parentibus conservarem. hostium condi-
tionem repudiarem? at salus antiquior est
militum, quam impedimentorum.' hujus-
modi consequuntur identidem subjectiones, ut
ex omnibus ostendi videatur, nihil potius quam
quod factum sit, faciendum fuisse. Gradatio 2;
est, in qua non ante ad consequens verbum de-
scenditur, quam ad superius consensem est,
hoc modo: 'nam quae reliqua spes manet
libertatis, si illis, et quod libet, licet; et quod
licet, possunt; et quod possunt, audent; et
quod audent, faciunt; et quod faciunt, vo-
bis molestum non est?' item, 'non sensi
hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse
statim facere coepi; neque facere coepi, et
non perfeci; neque perfeci, et non probavi.'
item, 'Africano industria virtutem, virtus
gloriam, gloria aemulos comparavit.' item,
'imperium Graeciae fuit apud Athenienses,
Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartia-
tas superavere Thebani, Thebanos Mace-
dones vicerunt, qui ad imperium Graeciae
brevi tempore adjunxerunt Asiam bello sub-
actam.' habet in se quendam leporem supe-
rioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae
propria est hujus exornationis. definitio est,
quae rei alicujus proprias amplectitur potesta-
tes breviter et absolute, hoc modo: 'majestas
reipublicae est, in qua continetur dignitas et
amplitudo civitatis.' item, injuriae sunt, quae

aut pulsatione corpus, aut convicio aures, aut
 aliqua turpitudine, vitam cujuspiam violent.'
 item, 'non est ista diligentia, sed avaritia; ideo
 quod diligentia est accurata conservatio su-
 orum: avaritia, injuriosa appetitio alieno-
 rum.' item, 'non est ista fortitudo, sed te-
 meritas; propterea quod fortitudo est con-
 temptio laboris et periculi cum ratione utili-
 tatis, et compensatione commodorum: te-
 meritas est cum inconsiderata laborum per-
 pessione gladiatoria periculorum suscep-
 tio.' haec ideo commoda putatur exornatio, quod
 omnem rei cujuspiam vim et potestatem ita
 dilucide proponit, et breviter explicat, ut ne-
 que pluribus verbis oportuisse dici videatur,
 26 neque lucidius potuisse dici putetur. Transi-
 tio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid
 dictum sit, proponit item brevi quid sequatur,
 hoc modo: 'in patriam cujusmodi fuerit, ha-
 betis: nunc in parentes qualis extiterit, con-
 siderate.' item, 'mea in istum beneficia cog-
 noscitis: nunc, quomodo iste mihi gratiam
 retulerit, accipite.' proficit haec aliquantum
 exornatio ad duas res. nam et quid dixerit
 commonet, et ad reliquum comparat auditorem.
 correctio est, quae tollit id, quod dictum
 est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur,
 reponit, hoc pacto: 'quod si iste suos hospi-
 tes rogasset, immo innuisset modo; hoc fa-
 cile perfici posset.' item, 'nam postquam isti
 vicerunt, atque adeo vieti sunt, eam quomo-

do victoriam appellem, quae victoribus plus
calamitatis, quam boni dederit? O virtutis
comes invidia, quae bonos insequeris ple-
rumque, atque adeo insectaris! commove-
tur hoc genere animus auditoris. res enim
communi verbo elata, tantummodo dicta vide-
tur: ast ea post ipsius oratoris correctionem
magis idonea fit pronuntiatione. non igitur
satius esset, dicet aliquis, ab initio, praesertim
cum scribas, ad optimum, et electissimum
verbum devenire? est, cum non est satius, si
commutatio verbi id erit demonstratura, ejus-
modi rem esse, ut, cum eam communi verbo
appellaris, levius dixisse videaris: cum ad e-
lectius verbum accedas, insigniorem rem facias.
quod si continuo venisses ad id verbum, nec rei,
nec verbi gratia animadversa esset. Occu- 27
patio est, cum dicimus, nos praeterire, aut
non scire, aut nolle dicere id, quod tunc max-
ime dicimus, hoc modo: 'nam de pueritia
quidem tua, quam tu omni intemperantiae
addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum
putarem: nunc consulto relinqu. et illud
praetereo, quod te tribuni rei militaris infre-
quentem tradiderunt. deinde quod injuria-
rum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem
pertinere puto. horum nihil dico: revertor
ad illud, de quo judicium est.' item, 'non
dico te ab sociis pecunias accepisse: non sum
in eo occupatus, quod civitates, regna, do-
mos omnium depeculatus es: furta, rapinas

'tuas omnes omitto.' haec utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam hujusmodi intendisse orationem, quae redarguatur. disjunctio est, cum eorum de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque certo concluditur verbo, sic: 'populus Romanus Numantiam delevit, Carthaginem sustulit, Corinthum disjecit, Fregellas evertit. 'nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt; nihil Carthaginensibus scientia rei militaris adjumento fuit; nihil Corinthiis eruditata calliditas praesidii tulit; nihil Fregellensis morum et sermonis societas opitulata est.' item, 'formae dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate extinguitur.' hic utrumque, et in superiore exemplo unamquamque rem certo verbo concludi videmus. conjunctio est, cum interpositione verbū et superiores orationis partes comprehenduntur, et inferiores, hoc modo: 'formae dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate.' adjunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum, aut postremum collocamus. primum, hoc pacto: 'deflorescit formae dignitas aut morbo, aut vetustate.' postremum sic: 'aut morbo, aut vetustate formae dignitas deflorescit.' ad festivitatem

disjunctio est apposita; quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat: ad brevitatem coniunctio; quare saepius adhibenda est. Hae tres exornationes de simplici genere manant. conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, ejusdem unius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: 'tumultus C. Gracchi tumultus domésticos et intestinos comparat.' item, 'commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus?' item, 'nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?' vehementer auditorem commovet ejusdem redintegratio verbi, et vulnus majus efficit in contrario cause; quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis. interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: 'republicam radicitus evertisti, civitatem funditus dejecisti.' item, 'patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti.' necesse est ejus, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum. commutatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transjectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori, proficiuntur, hoc modo: 'esse oportet, ut vivas; non vivere, ut edas.' item, 'ea re poemata

non facio, quia cuiusmodi volo non possum ;
 cuiusmodi possum nolo.' item, 'quae de illo
 dicuntur, dici non possunt ; quae dici pos-
 sunt, non dicuntur.' item, 'si poema loquens
 pictura est ; pictura tacitum poema debet es-
 se.' item, 'quia stultus es, ea re taces ; non
 tanien, quia taces, ea re stultus es.' non po-
 test dici, quin commode fiat, cum contrariae
 sententiae translatione, verba quoque conver-
 tantur. plura subjecimus exempla, ut, quoni-
 am difficile est hoc genus exornationis inventu-
 dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum,
 29 facilius in dicendo inveniretur. Permissio
 est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam
 rem totam tradere et concedere alicujus vo-
 luntati, sic : ' quoniam omnibus rebus erep-
 tis, superest animus et corpus, haec ipsa, quae
 mihi de multis sola relicta sunt, vobis et ves-
 trae condono potestati. vos me, quo pacto vo-
 bis videbitur, ut amini, atque abutamini licebit
 impune : in me, quicquid libet, statuite : dici-
 te, atque obtemperabo.' hoc genus tametsi
 alias quoque noununquam tractandum est, ta-
 men ad misericordiam commovendam vehe-
 mentissime est accommodatum. dubitatio est,
 cum quaerere videtur orator, utrum de duo-
 bus potius, aut quid de pluribus potissimum
 dicat, hoc modo : ' obfuit eo tempore pluri-
 mum reipublicae consulum sive stultitiam,
 sive malitiam dicere oportet, sive utrumque.'
 item, ' tu istud ausus es dicere, homo omni-

‘um mortalium . . . quaero quonam te digno
‘moribus tuis appellem nomine.’ expedit o
est, cum rationibus compluribus enumeratis,
quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potue
rit, caeterae tolluntur, una relinquitur, quam
nos intendimus, hoc modo: ‘necesse est, cum
‘constet istum nostrum fundum fuisse, osten
‘das, ~~te~~ aut vacuum possedisse, aut usu tuum
‘fecisse, aut emissse, aut hereditate tibi venisse.
‘vacuum, cum ego adessem, possidere non
‘potuisti. tuum usu fecisse etiamnum non po
‘tes. emptio nulla profertur. hereditate tibi,
‘me vivo, mea pecunia venire non potuit. re
linquitur ergo, ut me vi de meo fundo dejece
‘ris.’ haec exornatio plurimum juvabit con
jecturales argumentationes. sed non erit, tan
quam in plerisque, ut, cum velimus, ea possi
mus uti. nam facere id non poterimus, nisi
nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.
Dissolutio est, quae conjunctionibus verborum 30
e medio sublatis, partibus separatis effertur,
hoc modo: ‘gere morem parenti, pare cog
‘natis, obsequere amicis, obtempera legibus.’
item, ‘descende in integrum defensionem, no
‘li quidquam recusare, da servos in quaestio
‘nem, stude verum invenire.’ hoc genus et
acrimoniam habet in se, et vehementissimum
est, et ad brevitatem accommodatum. praeci
sio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod
coeptum est dici, relinquitur in audientium ju
dicio, sic: ‘mihi tecum praecertatio non est,

‘ ideo quod populus Romanus me . . . nolo di-
 ‘ cere, ne cui forte arrogans videar : te autem
 ‘ saepe ignominia dignum putavit.’ item, ‘ tu
 ‘ ista nunc audes dicere, qui nuper alienae do-
 ‘ mui . . . non ausum dicere, ne, cum te digna
 ‘ dixeris, me indignum quidpiam dixisse vide-
 ‘ ar.’ hic atrocior tacita suspicio, quam diser-
 ta explanatio facta est. ~~conclusio~~ est, quae bre-
 vi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt,
 aut facta, conficit id, quod necessario conse-
 quatur, hoc modo : ‘ quod si Danais datum e-
 ‘ rat oraculum, non posse capi Trojam sine
 ‘ Philoctetae sagittis, hae autem nihil aliud fe-
 ‘ cerunt, nisi Alexandrum perculerunt : hunc
 ‘ extinguere, id nimirum capi fuit Trojam.’

31 Restant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere positae sunt. nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam venuitate oratio conferatur. de quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nomine-
 mus, aut imitationis, aut significationis causa. i-
 mationis, hoc modo, ut majore : ‘ rudere,’ et
 ‘ vagire,’ et ‘ mugire,’ et ‘ murmurare,’ et ‘ sibi-
 ‘ lare’ appellaverunt. significandae rei causa, sic :
 ‘ postquam iste in rem publicam fecit impetum,
 ‘ fragor civitatis imprimis est auditus.’ hoc

genere raro utendum est, ne novi verbi assi-
duitas odium pariat: sed si commode quis eo
natur, et raro, non modo non offendet no-
vitate, sed exornabit etiam orationem. pro-
nominatio est, quae sicuti cognomine quodam
extraneo demonstrat id, quod suo nomine ap-
pellari non potest: ut, si quis, cum loquatur
de Gracchis, 'at non Africani nepotes,' in-
quiet, 'istiusmodi fuerunt.' item, si quis de
adversario dicat: 'videte nunc,' inquiet, 'ju-
dices, quemadmodum me Plagiosippus iste
'tractarit.' hoc pacto non inornate poterimus
et in laudando, et in laedendo, aut in corpore,
aut in animo, aut in extraneis rebus dicere,
sicuti cognomen, quod pro certo nomine col-
locamus. Denominatio est, quae a pro- 32
pinquis et finitimiis rebus trahit orationem,
qua possit intelligi res, quae non suo vocabu-
lo sit appellata. id aut ab inventore confici-
tur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum 'Ca-
'pitolinum' nominet: aut ab invento, ut si
quis pro Libero 'vinum,' pro Cerere 'fru-
'gem' appellat: aut ab instrumento domi-
num, ut si quis Macedonas appellariit, hoc mo-
do; 'non tam ~~et~~ sariislae Graecia potitae
'sunt:' aut idem Gallos significans dicat,
'nec tam facile ex Italia materis Transalpi-
'na depulsa est:' aut id, quod sit, ab eo, qui
facit, ut, si quis cum bello velit ostendere ali-
quid quempiam fecisse, dicat; 'Mars istud te
'facere necessario coegit:' aut si, quod facit,

ab eo, quod fit, ut cum 'desidiosam' artem dicemus, quia desidiosos facit: et frigus 'pigrum,' quia pigros facit. ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: 'armis Italia non potest vinci, nec 'Graecia disciplinis.' nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, notata sunt. ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut, si quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficultis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, hujusmodi denominationum. circuitio est oratio, rem simplicem assumptam circumscribens elocutione, hoc pacto: 'Scipionis 'providentia Carthaginis opes fregit.' nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Carthago simpliciter appellari. transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione, aut transjectione. perversione sic: 'hoc vobis deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestra.' transjectione hoc modo: 'instabilis in istum plurimum fortuna valuit.' item, 'omnes invidiosae eripiunt tibi bene vivendi casus facultates.' hujusmodi transjectione, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet verba, sicut a poetis, in quendam extruere

numerum, ut perfecte et perpolitissime pos-
sint esse absolutae. Superlatio est oratio su-
perans veritatem, alicujus augendi, minuen-
dive causa. haec sumitur separatim, aut cum
comparatione. separatim sic : 'quod si con-
cordiam retinebimus, imperii magnitudinem
' solis ortu atque occasu metiemur.' cum com-
paratione, aut a similitudine, aut a praestan-
tia superlatio sumitur. a similitudine sic : 'cor-
' poe niveum candorem, aspectu igneum ar-
' dorem assequebatur.' a praestantia hoc mo-
do : 'cujus ore sermo melle dulcior profluebat.'
eodem genere hoc est : 'tantus erat in armis
' splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.'
intelle^ctio est, cum res tota parva de parte
cognoscitur, aut de toto pars. de parte totum
sic intelligitur : 'non illae te nuptiales tibiae
' ejus matrimonii commonebant?' nam hic
omnis san^ctimonia nuptiarum uno signo ti-
biarum intelligitur. de toto pars, ut si quis
ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum
ostentet, dicat, 'ostentas mihi divitias, et lo-
' cupletes copias ja^ctas.' ab uno plura intelli-
guntur, hoc modo : 'Poeno fuit Hispanus
' auxilio, fuit immanis ille Transalpinus : in
' Italia quoque idem nonnemo togatus sensit.'
a pluribus unum sic intelligitur : 'atrox ca-
' lamitas pectora moerore pulsabat. itaque
' anhelans ex imis pulmōnibus prae cura spi-
' ritus ducebatur.' nam in superioribus plures
Hispani, et Galli, et togati, hic unum pectus,

et unus pulmo intelligitur : et erit illic diminutus numerus festivitatis, hic adactus gravitatis gratia. abusio est, quae verbo simili et propinquo, pro certo et proprio abutitur, hoc modo : ‘vires hominis breves sunt ;’ aut ‘parva statura,’ aut ‘longum in homine consilium ;’ aut ‘oratio magna,’ aut ‘uti paucum sermone.’ nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic : ‘hic Italiam tumultus ex pergeficit terrore subito.’ brevitatis causa, sic : ‘recens adventus exercitus subito civitatem extinxit.’ obscoenitatis vitandae causa, sic : ‘cujus mater quotidianis nuptiis delectatur.’ augendi causa, sic : ‘nullius moeror et calamitas istius explere inimicitias, et nefariam saturare crudelitatem potuit.’ minendi causa, sic : ‘magno se praedicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspiravit.’ ornandi causa, sic : ‘aliquando reipublicae rationes, quae malitia nocentum exaruerant, virtute optimatum reviruere.’ translationem dicunt prudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse. permutatio est oratio, aliud verbis, aliud sententia demonstrans. ea

dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. per similitudinem sumitur, cum translationes, una aut plures frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: 'nam cum canes funguntur officiis luperorum, cui praesidio pecua credemus?' per argumentum tractatur, cum a persona, aut a loco, aut a re aliqua, similitudo, augendi aut minuendi causa, ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, 'nitorem obsoletum' dicat. ex contrario ducitur sic; ut si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens, 'parcum et diligentem' appelle. et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. per similitudinem, sic: 'quid ait hic rex, atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus?' ex contrario, si quem impium, qui patrem verberaverit, 'Æneam' vocemus: intemperantem et adulterum, 'Hippolytum' nominemus. haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus. nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus. Distributio est, cum in plures res, aut personas certas negotia quae-dam disperiuntur, hoc modo: 'qui vestrum, Judices, nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est. petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. qui equestrem locum, splendidissimum cupit esse in civitate, is opor-

‘ tet istum maximas poenas dedisse velit, ne
‘ iste sua turpitudine ordini honestissimo ma-
‘ culae atque dedecori sit. qui parentes habe-
‘ tis, ostendite istius supplicio, vobis homines
‘ impios non placere. quibus liberi sunt, sta-
‘ tuite exemplum, quantaes poenae in civitate
‘ sint hominibus hujusmodi comparatae.’ i-
tem, ‘senatus officium est, confilio civitatem
‘ juvare. magistratus officium est, opera et di-
‘ ligentia consequi voluntatem senatus. popu-
‘ li officium est, res optimas, et homines ido-
‘ neos maxime suis sententiis eligere et proba-
‘ re. accusatoris officium est, inferre crimina.
‘ defensoris, diluere et propulsare. testis est,
‘ dicere, quae scierit, aut audierit. quaeſitoris
‘ est, unumquemque horum in officio suo con-
‘ tinere. quare, L. Cassi, si testem, praeter-
‘ quam quod sciat, aut audierit, argumentari,
‘ et conjectura prosequi patieris; jus accusa-
‘ toris cum jure testimonii commiscebis, tes-
‘ tis improbi cupiditatem confirmabis, reo du-
‘ plicem defensionem parabis.’ est haec exorna-
‘ tio copiosa. comprehendit enim brevi multa,
et suum cuique tribuens officium, separatim res
36 dividit plures. Licentia est, cum apud eos,
quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen
aliquid pro jure nostro dicimus, quod eos mi-
nime offendat, aut quos iudicentur, cum in a-
liquo errato vere reprehendi posse videantur,
hoc modo: ‘miramini, Quirites, quod ab om-
‘ nibus vestræ rationes deserantur? quod cau-

' sam vestram nemo suscipiat? quod se nemo
 ' vestri defensorem profiteatur? id tribuite
 ' vestrae culpae; atque definite mirari. quid
 ' enim est, quare non omnes istam rem fugere
 ' ac vitare debeant? recordamini, quos habu-
 ' eritis defensores; studia eorum vobis ante
 ' oculos ponite; deinde exitus omnium con-
 ' siderate. tum vobis veniet in mentem, ut ve-
 ' re dicam, negligentia vestra, sive ignavia po-
 ' tius illos omnes ante oculos vestros trucida-
 ' tos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in
 ' amplissimum locum pervenisse.' item, ' nam
 ' quid fuit, Judices, quarē in sententiis feren-
 ' dis dubitaveritis, aut istum hominem nefari-
 ' um ampliaveritis? non apertissimae res e-
 ' rant criminis datae? non omnes hae testibus
 ' comprobatae? non contra tenuiter et nuga-
 ' torie responsum? hic vos veriti estis, si pri-
 ' mo coetu condemnassetis, ne crudeles existi-
 ' maremini? dum eam vitatis vituperationem,
 ' quae longe a vobis erat abfutura, eam inve-
 ' nistis, ut timidi atque ignavi putaremini.
 ' maximas, et privatas, et publicas calamita-
 ' tes accepistis: cum etiam majores impende-
 ' re videantur, sedetis, et oscitamini. luce
 ' noctem, nocte lucem expectatis. aliquid quo-
 ' tidie acerbi atque incommodi nuntiatur, et
 ' eum, cuius opera vobis haec accident, remo-
 ' ramini diutius, et alitis; ac reipublicae per-
 ' niciem retinetis, quoad potestis, in civitate.'
 Ejusmodi licentia si nimium videbitur acri- 37

moniae habere, multis mitigationibus lenientur. nam continuo aliquid hujusmodi licebit inferre: 'hic ego virtutem vestram quaero,
' sapientiam desidero, veterem consuetudinem
' requiro; ' ut quod erit commotum licentia,
id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia
et molestia removeat, altera ab errato deter-
retat. haec res, sicut in amicitia, ita in dicendo,
si loco sit, maxime facit, ut et illi, qui audi-
unt, a culpa absint, et nos, qui dicimus, ami-
ci eorum et veritatis esse videamur. est au-
tem quoddam genus licentiae in dicendo, quod
astutiore ratione comparatur: cum aut ita ob-
jurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsis se
cupiunt objurgari: aut id, quod scimus facile
omnes audituros, dicimus nos timere, quomo-
do accipiunt; sed tamen veritate commoveri,
ut nihilo secius dicamus. horum amorum
generum exempla subjiciemus. prioris, hu-
jusmodi: 'nimum, Quirites, animis estis sim-
' plicibus et mansuetis, nimum creditis uni-
' cique. existimatis unumquemque eniti, ut
' perficiat, quae vobis pollicitus sit: erratis, et
' frustra falsa spe jam diu detinemini: stulti-
' tia vestra est, qui, quod erat in vestra pot-
' state, ab aliis petere, quam ipsis sumere malu-
' istis.' posterioris licentiae hoc erit exemplum.
' mihi cum isto, Judices, fuit amicitia, sed ista
' tamen amicitia, tametsi vereor quomodo ac-
' cepturi sitis, vos me privastis. quid ita? quia
' ut vobis essem probatus, eum, qui vos op-

39
‘pugnabat, inimicum, quam amicum habere
‘malui.’ ergo haec exornatio, cui licentiae
nomen est, sicuti demonstravimus, duplice ra-
tione tractabitur; acrimonia, quae si nimium
fuerit aspera, mitigabitur laude; et assimula-
tione, de qua posterius diximus, quae non in-
diget mitigationis, propterea quod imitatur li-
centiam, et sua sponte ad animum auditoris se
accommodat. Deminutio est, cum aliquid
esse in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut
natura, aut fortuna, aut industria dicemus e-
gregium: quod, ne qua significetur arrogans
ostentatio, deminuitur, et attenuatur oratione,
hoc modo: ‘nam hoc pro meo jure, Judices,
‘dico, me labore et industria curasse, ut disci-
‘plinam militarem non in postremis tene-
‘rem.’ hic si quis dixisset, ‘ut optime tene-
‘rem,’ tametsi vere dixisset, tamen arrogans
visus esset. nunc et ad invidiam vitandam, et
ad laudem comparandam satis dictum est. i-
tem, ‘utrum igitur avaritiae causa, an eges-
‘tatis accessit ad maleficium? avaritiae? at
‘largissimus fuit in amicos, quod signum libe-
‘ralitatis est, quae contraria avaritiae est. e-
‘gestatis? at huic quidem pater, (nolo nimi-
‘um dicere) non tenuissimum patrimonium
‘reliquit.’ hic quoque vitatum est, ne ‘mag-
‘num’ aut ‘maximum’ diceretur. hoc igitur
in nostris, aut eorum, quos defendemus, egre-
giis commodis proferendis observabimus.
nam ejusmodi res et invidiam contrahunt in

vita, et odium in oratione, si inconsidere
traet. quare, quemadmodum ratione viven-
di fugitur invidia, sic in dicendo, consilio vita-
39 tur odium. Descriptio nominatur, quae re-
rum consequentium continet perspicuam et
dilucidam cum gravitate expositionem, hoc
modo: ' quod si istum, Judices, vestris sen-
tentiis liberaveritis, statim sicut e cavae leo
missus, aut aliqua taeterrima bellua soluta
ex catenis, volitabit, et vagabitur in foro, a-
cuens dentes multos in cujusque fortunas, in
omnes amicos atque inimicos, notos atque
ignotos incursans; aliorum famam depecu-
lans, aliorum caput oppugnans, aliorum do-
mum atque omnem familiam perfringens,
rempublicam funditus labefactans. quare, Ju-
dices, ejicite eum de civitate, liberate omnes
formidine; vobis denique ipsis consulite.
nam si istum impunitum dimiseritis, in vos-
metipso, mihi credite, feram et truculentam
bestiam, Judices, immiseritis.' item, ' nam
si de hoc, Judices, gravem sententiam tule-
ritis, uno judicio simul multos jugulaveritis.
grandis natu parens, cuius spes senectutis
omnis in hujus adolescentia posita est, quare
velit in vita manere, non habebit: filii par-
vi, privati patris auxilio, ludibrio et despec-
tui paternis inimicis erunt oppositi: tota do-
mus hujus indigna concidet calamitate: at
inimici statim sanguinolenta palma, crude-
lissima victoria potiti, insultabunt in horum

‘ miseras, et superbi re simul, et verbis inventur.’ item, nam neminem nostrum fugit, Quirites, capta urbe, quae miseriae consequuntur soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: caeteri, qui possunt per aetatem et vires labore ferre, rapiantur in servitutem: qui non possunt, vita privantur: uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrabit incendio, et quos natura, aut voluntas necessitudine, aut benevolentia conjunxit, distrahuntur: liberi partim ex gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu jugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo, Judices, est, qui possit satis rem consequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis.’ hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione. Divisio est, quae rem semovens a re, utramque absolvit, ratione subiecta; hoc modo: ‘ cur ego nunc tibi quicquam objiciam? si probus es, non meruisti: si improbus, non commoveris.’ item, ‘ quid nunc ego de meis propriis meritis praedicem? si meministis, obtundam: si obliiti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim?’ item, ‘ duae res sunt, quae possunt homines ad turpe comprehendium commovere, inopia, atque avaritia. te avarum in fraterna divisione cognovimus:

inopem atque egentem nunc videmus. qui
potes igitur ostendere causam maleficii non
fuisse ? inter hanc divisionem, et illam, quae
de partibus orationis tertia est, de qua in libro
primo diximus secundum narrationem, hoc
interest : illa dividit per enumerationem, aut
per expositionem, quibus de rebus in tota ora-
tione disputatio futura sit : haec se statim ex-
plicat, et brevi duabus, aut pluribus partibus
subjiciens rationes, exornat orationem. fre-
quentatio est, cum res in tota causa dispersae
coguntur in unum, quo gravior, aut acrior,
aut criminosior oratio sit, hoc pacto : ' a quo
tandem abest iste vitio ? quid est, Judices, cur
velitis eum liberare ? suae pudicitiae proditor
est, infidiator alienae ; cupidus, intemperans,
petulans, superbus ; impius in parentes, in-
gratus in amicos, infestus in cognatos, in su-
periores contumax, in acquos et pares fasti-
diosus, in inferiores crudelis, denique in om-
nes intolerabilis.' Ejusdem generis est illa
frequentatio, quae plurimum conjecturalibus
causis opitulatur, cum suspicione, quae sepa-
ratim dictae, minutae et infirmae erant, unum
in locum coactae rem videntur perspicuam fa-
cere, non suspiciosam, hoc pacto : ' nolite i-
gitur, nolite, Judices, ea, quae dixi, separatim
spectare : sed omnia colligit, et conferte
in unum. si et commodum ad istum ex illius
morte veniebat, et vita hominis est turpissi-
ma, animus avarissimus, fortuna familiaris

rei attenuatissima, et res ista bono nemini
praeter istum fuit: neque aliis quisquam ae-
que commode, neque iste aliis commodiori-
bus rationibus facere potuit: neque praet
itum quicquam est ab isto, quod opus fuerit
ad maleficium: neque factum, quod opus
non fuerit: et cum locus idoneus maxime
quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda,
tempus adeundi opportunissimum, spatium
conficiendi longissimum sumptum est, non si-
ne maxima occultandi et perficiandi maleficii
spe: et praeterea ante quam occisus homo
is est, iste visus est in eo loco, in quo est oc-
cisio facta, solus: paulo post in ipso male-
ficio, vox illius, qui occidebatur, audita est:
deinde post occisionem, istum multa nocte
domum rediisse constat; postera die tituban-
ter et inconstanter de occidente illius locu-
tum: haec partim testimoniis, partim quaef-
tionibus, et argumentis omnia comproban-
tur, et rumore populi, quem ex argumentis
natum, necesse est esse verum: vestrum est,
Judices, his in unum locum collatis, certam
sumere scientiam, non suspicionem maleficii.
nam unum aliquid, aut alterum potest in
istum casu cecidisse suspiciose. ut omnia in-
ter se a primo ad postremum convenientia
leficia, necesse est casu non posse fieri.' ve-
hemens est haec exornatio, et in conjectura-
li constitutione causae ferme semper neces-
saria, et in caeteris generibus causarum, et in

42 emni oratione adhibenda nonnunquam. Ex-
 politio est, cum in eodem loco manemus, et
 aliud atque aliud dicere videmur. ea duplicit
 fit, si aut eandem plane rem dicemus, aut de
 eadem re. eandem rem dicemus, non eodem
 modo (nam id quidem obtundere auditorem
 est, non rem expolire) sed commutate. com
 mutabimus tripliciter, verbis pronuntiando,
 tractando. verbis commutabimus, cum, re se
 mel dicta, iterum, aut saepius aliis verbis, quae
 idem valeant, eadem res proferetur, hoc mo
 do: 'nullum tantum est periculum, quod fa
 piens pro salute patriae vitandum arbitretur.
 'cum agetur incolumitas perpetua civitatis;
 'qui bonis erit rationibus praeditus, profecto
 'nullum vitae discrimin sibi pro fortunis rei
 'publicae fugiendum putabit: et erit in ea sen
 'tentia semper, ut pro patria studiose quam
 'vis in magnam descendat vitae dimicatio
 'nem.' pronuntiando commutabimus, si tum in
 sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque
 alio genere vocis, atque gestus, eadem verbis
 commutando, pronuntiatione quoque vehe
 mentius immutabimus. hoc neque commodis
 sime scribi potest, neque parum est apertum:
 quare non eget exempli. tertium genus est
 commutationis, quod tractando conficitur, si
 sententiam trajiciemus, aut ad sermocinatio
 nem, aut ad exfuscationem. Sermocinatio
 nis est, (de qua planius paulo post suo loco di
 cemus; nunc breviter ad hanc rem, quod sa

tis sit, attingemus) in qua constituetur alicujus personae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus : 'sapiens,
' qui omnia reipublicae causa suscipienda peri-
' cula putabit, saepe ipse secum loquitur : Non
' mihi soli, sed etiam, atque adeo multo poti-
' us, natus sum patriae : vita, quae fato debe-
' tur, saluti patriae potissimum solvatur. aluit
' haec me : tute, atque honeste produxit us-
' que ad hanc aetatem : muniit meas rationes
' bonis legibus, optimis moribus, honestissimis
' disciplinis. quid est, quod a me satis ei per-
' solvi possit, unde haec accepta sunt ? quia
' haec loquitur secum sapiens, saepe ego in pe-
' riculis reipublicae nullum ipse periculum fu-
' gi.' item mutatur res tractando, si traducitur
ad exfuscationem, cum et nos commoti dice-
re videamur, et auditoris animum commove-
mus, sic : 'quis est tam tenui cogitatione prae-
' ditus, cuius animus tantis angustiis invidiae
' continetur, qui non hunc hominem studiofis-
' sime laudet, et sapientissimum judicet, qui pro
' salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro
' reipublicae fortunis, quamvis magnum at-
' que atrox periculum studiose suscipiat, et li-
' benter subeat ? equidem hunc hominem ma-
' gis cupio satis laudare, quam possum : idem-
' que hoc certo scio vobis omnibus usu venire.'
eadem res igitur his tribus in dicendo commu-
tabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractan-

do: sed tractando dupliciter, sermocinatione, et exsuscitatione. sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. nam cum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subjicere: deinde duplarem, vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare sententiam: deinde afferre contrarium; de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus: deinde simile, et exemplum, 44 de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes, argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi est exornatio verbi, cui conclusioni nomen est: ergo hujusmodi vehementer ornata poterit esse expositio, quae constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. hoc modo igitur septem partibus tractabitur. sed ab ejusdem sententiae non recedamus exemplo, ut scire possis, quam facile praceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. 'sapiens nullum pro republica periculum vitabit; ideo quod saepe fit, ut cum pro republica perire noluerit, necessario cum republica pereat. et quoniam sunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro republica subeundum est, stulte faciunt. nam neque effugere incommoda possunt, et ingrati in ci-

• vitatem reperiuntur. at, qui patriae pericu-
• la suo periculo expertunt, hi sapientes putan-
• di sunt, cum et eum, quem debent, honorem
• reipublicae reddunt, et pro multis perire ma-
• lunt, quam cum multis. etenim vehementer
• est iniquum, vitam, quam a natura acceptam
• propter patriam conservaveris, naturae, cum
• cogat, reddere; patriae, cum roget, non da-
• re: et cum possis cum summa virtute et ho-
•nore pro patria interire, malle per dedecus et
• ignaviam vivere: et, cum pro amicis et pa-
• rentibus et caeteris necessariis adire pericu-
• lum velis, pro republica, in qua et hoc, et il-
• lud sanctissimum nomen patriae continetur,
• nolle in discrimen venire. itaque uti con-
• temnendus est, qui in navigando se, quam na-
• vim, mavult incolumem: ita vituperandus,
• qui in reipublicae discrimine, suae plus, quam
• communi saluti, consulit. nave enim fracta,
• multi incolumes evaserunt: ex naufragio
• patriae salvus nemo potest enatare. quod
• mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se
• devovisse dicitur, et pro legionibus in hostes
• immisisse medios. amisit vitam; at non per-
• didit. re enim vilissima et perparva maxi-
• mam redemit. dedit vitam, accepit patriam:
• amisit animam, potitus est gloria, quae cum
• summa laude prodita vetustate quotidie ma-
• gis enitescit. quod si pro republica debere
• accedere ad periculum et ratione demonstra-
• tum est, et exemplo comprobatum, ii sapien-

tes sunt existimandi, qui nullum pro salute
'patriae periculum vitant.' in his igitur ge-
neribus expolitio versatur, de qua producti su-
mus, ut plura dicemus quod non modo, cum
causam dicimus, adjuvat et exornat oratio-
nem, sed multo maxime per eam exercemur
ad elocutionis facultatem. quare conveniet
extra causam in exercendo rationes adhibere
expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus
argumentationem, de qua diximus in libro se-
cundo. 45 Commoratio est, cum in loco fir-
missimo, quo tota causa continetur, manetur
diutius, et eodem saepius redditur. hac uti
maxime convenit, et id est oratoris boni max-
ime proprium. non enim datur auditori po-
testas animum de re firmissima dimovendi.
huic exemplum satis idoneum subjici non po-
tuit, propterea quod hic locus non est a tota
causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed
tanquam sanguis, perfusus est per totum cor-
pus orationis. contentio est, per quam con-
traria referuntur. ea est in verborum exorna-
tionibus, ut ante docuimus, ejusmodi: 'ini-
' micis te placabilem, amicis inexorabilem
'praebes.' in sententiarum hujusmodi: 'vos
' hujus incommodis lugetis, iste reipublicae ca-
' lamitate laetatur. vos vestris fortunis diffidi-
' tis, iste solus suis eo magis confidit.' inter
haec duo contentionum genera hoc interest:
illud ex verbis celeriter relatis constat; hic
sententiae contrariae ex comparatione refe-

rantur oportet. similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. quomodo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur; per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. ad unamquamque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: ** non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille, qui tradit; ita melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit: propterea quod defatigatus cursor integro factem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit.* hoc sine simili satis plane, et perspicue, et probabiliter dici potuit, hoc modo: ** minus bonos imperatores a melioribus exercitum accipere solere, sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quaedam comparetur.* dictum est autem per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus disserebamus. per negationem dicetur, probandi causa, hoc modo: ** neque equus indomitus, quamvis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo, neque*

‘homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad
‘virtutem potest pervenire.’ hoc probabilius
factum est, quod magis est verisimile, non pos-
se virtutem sine doctrina comparari, quoniam
ne equus quidem indomitus idoneus possit esse.

47 ergo sumptum est probandi causa. Dictum
est autem per negationem. id enim perspicu-
um est de primo similitudinis verbo. sumetur
et apertius dicendi causa similitudo per brevi-
tatem, hoc modo: ‘in amicitia gerenda, sicut
‘in certamine currendi, non ita convenit ex-
‘erceri, ut quoad necesse sit, pervenire possis:
‘sed ut productus studio, et viribus, ultra fa-
‘cile procurras.’ nam hoc simile est, ut aper-
tius intelligatur, mala ratione facere, qui re-
prehendant eos, qui, verbi causa, post mortem
amici liberos ejus custodiant, propterea quod
in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut
efferatur usque ad finem: in amico, tantum
benevolentiae, ut ultra, quam amicus sentire
possit, procurrat amicitiae studio. dictum au-
tem simile est per brevitatem: non enim ita,
ut in caeteris rebus, res ab re separata est, sed
utraque res conjuncte et confuse comparata.
ante oculos ponendi negotii causa, sumetur si-
militudo per collationem, sic: ‘uti citharoe-
‘dus, cum prodierit optime vestitus, palla in-
‘aurata indutus, cum chlamyde purpurea, co-
‘loribus variis intexta, et cum corona aurea
‘magnis fulgentibus gemmis illuminata, ci-
‘tharam tenens exornatissimam, auro et ebore.

* distinctam, ipse praeterea forma et specie sit
 * et statura apposita ad dignitatem; si, cum
 * magnam populo commoverit his rebus ex-
 * pectionem, repente silentio facto, vocem
 * emittat acerbissimam cum turpissimo corpo-
 * ris motu; quo melius ornatus et magis fu-
 * erit expectatus, eo magis derisus et con-
 * temptus, ejicitur: ita si quis in excelsi loco,
 * et in magnis ac locupletibus copiis colloca-
 * tus, fortunae muneribus, et naturae com-
 * modis omnibus abundabit; si virtutis, et ar-
 * tium, quae virtutis magistrae sunt, egebit;
 * quo magis caeteris rebus erit copiosus, et
 * industrius, et expectatus, eo vehementius de-
 * risus et contemptus, ex omni conventu bo-
 * norum ejicietur. hoc simile exornatione u-
 * triusque rei, et alterius inertiae artificis, alterius
 stultitiae simili ratione collata, sub aspectum
 omnium rem subjecit. Dictum autem est ⁴⁸
 per collationem, propterea quod proposita si-
 militudine, paria sunt omnia relata. in simili-
 bus observare oportebit diligenter: ut, cum
 rem afferamus similem, cuius rei causa simili-
 tudinem attulerimus, verba quoque ad simili-
 tudinem habeamus accommodata. id est hu-
 jusmodi: 'ut hirundines aestivo tempore
 praesto sunt, frigore pulsae recedunt.' ex ea-
 dem similitudine nunc per translationem ver-
 ba sumimus: 'ita falsi amici sereno vitae
 tempore praesto sunt; simulatque hiemem
 fortunae viderint, devolant omnes.' sed in-

ventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et coelestes et maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare, aut doceare, aut apertiores rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplum est alicujus facti, aut dicti praeteritum cum certi auctoris nomine propositio. id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis, causa sumitur: apertiores, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: probabiliorem, cum magis verisimilem facit: ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit. uniuscujusque generis singula subjecissemus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expositione demonstrassemus, et causas sumendi in similitudine aperuissemus. quare nolui-
mus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere. imago, est formae, cum forma cum quadam similitudine collatio. haec sumitur aut laudis, aut vituperationis causa. laudis causa, sic: 'ibat in praelium, corpore tauri validissimi, impe-
tu leonis acerrimi similis.' vituperationis,

ut in odium, aut in invidiam, aut in contem-
ptionem adducat. ut in odium, hoc modo : 'iste
' quotidie per forum medium, tanquam juba-
' tus draco serpit, dentibus aduncis, aspectu ve-
' nenato, spiritu rabido, circumspetans huc, et
' illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali fauci-
' bus afflare, ore attingere, dentibus inficere,
' lingua aspergere possit.' ut in invidiam addu-
cat, hoc modo : 'iste, qui divitias suas jac-
' tat, sicut Gallus e Phrygia, aut ariolus qui si-
' piam, depresso et oneratus auro, clamat, et
' dejerat.' ut in contentionem adducat, sic :
' iste, qui tanquam cochlea, abscondens reten-
' tat sese tacitus, quo sit tutus, comeditur cum
' domo sua, et aufertur.' effictio est, cum ex-
primitur et effingitur verbis corporis cuiuspi-
piam forma, quod satis sit ad intelligendum,
hoc modo : 'hunc dico, Judices, rubrum, bre-
' vem, incurvum, canum, subcrisum, caesi-
' um, cui sane magna est in mento cicatrix, si
' quomodo potest vobis in memoriam redire.'
habet haec exornatio cum utilitatem, si quem
velis ostendere : tum venustatem, si breviter
et dilucide facta est. Notatio est, cum ali-
cujus natura certis describitur signis, quae, sic
uti notae quaedam, naturae sunt attributa.
ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecu-
niosum describere, 'iste, inquires, Judices, qui
' se dici divitem, putat esse praeclarum, pri-
' mum nunc videte, quo vultu nos intueatur.
' nonne vobis videtur dicere? darem, si mibi

• molesti non essetis: cum vero sinistra men-
• tum sublevat, existimat se gemmae nitore,
• et auri splendore aspectus omnium pree-
• stringere. cum puerum respicit hunc unum,
• quem ego novi, (vos non arbitror novisse,)
• alio nomine appellat, deinde alio atque alio:
• Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid isti
• Barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt,
• unum putent eligi de multis: ei dicit in au-
• rem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab
• avunculo rogetur Æthiops, qui ad balneas
• veniat, asturconi locus ante ostium suum de-
• tur, aut aliquod fragile falsae choragium
• gloriae comparetur. deinde exclamat, ut om-
• nes audiant, videto, ut diligenter numeretur,
• si potest ante noctem. puer, qui jam bene ho-
• minis naturam novit, tu illo plures mittas
• oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. a-
• ge, inquit, due tecum Libanum, et Sosiam.
• fane. deinde casu veniunt hospites homini,
• qui istum splendide, dum peregrinaretur, re-
• ceperant. ex ea re homo hercle fane con-
• turbatur: sed tamen a vitio naturae non re-
• cedit. bene, inquit, facitis, cum venitis: sed
• rectius fecissetis, si ad me domum recta abi-
• isssetis. id fecissemus, inquiunt illi, si domum
• novissemus. at istud quidem facile fuit un-
• delibet invenire. verum ite mecum. sequun-
• tur illi. sermo interea hujus consumitur om-
• nis in ostentatione. quaerit, in agris cuius-
• modi frumenta sint: negat, se, quia villa:

incensae sint, accedere posse, nec aedificare
etiam nunc audere; tametsi in Tusculano
quidem coepi insanire, et in iisdem funda-
mentis aedificare.' 'Dum haec loquitur, 51
venit in aedes quasdam, in quibus sodalitium
erat eodem die futurum: quo iste pro no-
titia domini aedium ingreditur cum hospiti-
bus. hic, inquit, habito. perspicit argentum,
quod erat expositum, visit triclinium stratum,
probat. accedit servulus: dicit homini clare,
dominum jam venturum, si velit exire. ita-
ne inquit? eamus hospites; frater venit ex
Salerno: ego illi obyiam pergam: vos huc
decuma venitote. hospites discedunt. iste
se raptim domum suam conjicit: illi decu-
ma, quo jusserat, veniunt. querunt hunc.
reperiunt, domus cuja sit: in diversorium
derisi conferunt sese. vident hominem poste-
ra die: narrant, expositulant, accusant. ait
iste, eos similitudine loci deceptos, angipor-
to toto deerasse: contra valetudinem suam
ad noctem multam expectasse. Sannioni pu-
ero negotium dederat, ut vasa, vestimenta,
pueros corrogaret. servulus non inurbanus
satis strenue, et concinne comparat: iste
hospites domum deducit. ait se aedes maxi-
mas cuidam amico ad nuptias commodasse.
nuntiat interea puer argentum repeti (perti-
muerat enim qui commodarat): Apagete,in-
quit, aedes commodavi, familiam dedi: ar-
gentum quoque vult? tametsi hospites ha-

beo, tamen utatur licet, nos Samiis delecta-
bimur. quid ego, quae deinde efficiat, nar-
rem? ejusmodi est hominis natura, ut, quae
singulis diebus efficiat gloria atque ostenta-
tione, ea vix annuo sermone enarrare pos-
sim? hujusmodi notationes, quae describunt,
quid consentaneum sit uniuscujusque naturae,
vehementer habent magnam delectionem.
totam enim naturam cujuspam ponunt ante
oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causa,
cooperamus; aut invidi, aut timidi, aut ava-
ri, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, qua-
druplatoris: denique cujusvis studium protra-
hi potest in medium tali notatione. Sermo-
cinatio est, cum alicui personae sermo attri-
buitur, et is exponitur cum ratione dignitatis,
hoc pacto: 'cum militibus urbs redundaret,
' et omnes timore oppressi domi contineren-
' tur, venit iste cum sago, gladio succinctus,
' tenens jaculum: quinque adolescentes ho-
' minem simili ornatu subsequuntur. irrum-
' pit in aedes subito, deinde magna voce, Ubi
' est iste beatus, inquit, aedium dominus? quin
' mihi praesto fit? quid tacetis? hic alii om-
' nes stupidi timore obmutuerunt. uxor illius
' infelicissimi cum maximo fletu ad istius pe-
' des abjecit se. parce, inquit, et per ea,
' quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere
' nostri: noli extinguere extintos. fer man-
' suete fortunam. nos quoque fuimus beati:
' nosce te esse hominem, at ille: quin illum

• mihi datis, ac vos auribus meis opplorare de-
• sinitis? non abibit. illi nuntiatur interea ve-
• nisse istum, et clamore maximo mortem mi-
• nari. quod simul ut audivit, Heus, inquit,
• Gorgia, pedissequi puerorum, absconde pue-
• ros: defende: fac, ut incolumes ad adole-
• scientiam perducas. vix haec dixerat, cum
• ecce iste praesto, Sedes, inquit, audax? nou-
• vox mea tibi vitam ademit? exple inimici-
• tias meas, et iracundiam saturo tua sanguine.
• ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit,
• ne plane victus essem. nunc video in judi-
• cio mecum contendere non vis, ubi superari
• turpissimum, et superare pulcherrimum est:
• interficere me vis: occidat equidem, sed vic-
• tus non peribo. at ille, in extremo vitae
• tempore etiam sententiose loqueris? neque
• ei, quem vides dominari, vis supplicare? tum
• mulier, Immo quidem iste rogat, et suppli-
• cat: sed tu, quaeſo, commovere; et tu, per
• deos, inquit, hunc examplexare. dominus est;
• vicit hic te, vince tu nunc animum. cur
• non desiniſ, inquit, uxor, loqui, quae me dig-
• na non sunt? tace, et, quae curanda sunt,
• cura: tu ceſſas mihi vitam, tibi omnem be-
• ne vivendi ſpem mea morte eripere? iste
• mulierem repulit ab ſe lamentantem: illi, ne-
• ſcio quid incipienti dicere, quod dignum vi-
• delicet illius virtute eſſet, gladium in latere
• defixit. puto in hoc exemplo datos eſſe uni-
• cique sermones ad dignitatem accommoda-

tos, quod oportet in hoc genere observare. sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: * nam quid putamus illos dicturos, si * hoc judicaveritis? nonne hac omnes uten- * tur oratione?" deinde subjecere sermonem.

53 Conformatio est, cum aliqua, quae non adest, persona configitur, quasi adsit, aut cum res muta, aut informis, sit eloquens, et formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accom- modata, aut actio quaedam, hoc pacto: 'quod * si nunc haec urbs invictissima vocem mittat, * non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis * tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, * clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris * seditionibus, o cives, vexor: quam dolis ma- * litiosa Carthago, viribus probata Numantia, * disciplinis erudita Corinthus labefactare non * potuit, eam patiemini nunc ab homunculis * deterrimis proteri, atque conculcari? item, * quod si nunc L. ille Brutus reviviscat, et hic * ante pedes vestros adsit, non hac utatur ora- * tione? Ego reges ejeci, vos tyrannos intro- * ducitis: ego libertatem, quae non erat, pe- * peri, vos partam servare non vultis: ego * capitis mei periculo patriam liberavi, vos li- * beri sine periculo esse non curatis.' haec con- formatio, licet in plures res mutas atque ina- nimas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus, et commiseratione. significatio est, quae plus in suspicione re- linquit, quam positum est in oratione, ea fit per-

exuberationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. perexuberationem, cum plus dictum est, quam patitur veritas, augendae suspicionis causa, sic: 'hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit.' per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, 'prospice tu, qui plurimum cernis.' Ambigua quemadmodum ⁵⁴ vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, ita haec consequenda, quae conficiunt hujusmodi significationem. ea reperientur facile, si noverimus et animadverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. per consequentiam significatio fit, cum res, quae sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione, ut si falsamentarii filio dicas: 'quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat.' per abscissionem, si, cum incipimus aliquid dicere: praecidimus, et ex eo, quod jam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: 'qui ista forma et aetate nuper alienae domui . . . nolo plura dicere.' per similitudinem, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: 'noli, Saturnine, nimium populi frequentia frequentus esse. inulti jacent Gracchi.' haec exortatio plurimum festivitatis habet interdum,

et dignitatis: sinit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari. brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: 'Lemnum praeteriens cepit: inde 'Thasi praesidium reliquit: post urbem in Bithynia sustulit: inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo.' item, modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis.' tum, 'proficiscitur in Asiam, deinde exul, et hostis est dictus, post imperator, postremo consul factus est.' habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. quare adhibenda faepe est, cum aut res non egent longae orationis, aut tempus non sinit commorari. Demonstratio est, cum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse videatur. id fieri poterit, si, quae ante, et post, et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut si a rebus consequentibus, aut a circumstantibus non recedemus, hoc modo: 'quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse auctoritate senatus commotus a sententia desisteret, jubet advocari concessionem. iste interea scelere, et malis cogitationibus redundans, evolat ex templo Jovis, et sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliisire celerius coepit. illi praeco faciebat audienciam: hic subsellium quoddam calce premens, dextra pedem defringit, et alios hoc

idem jubet facere. cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt: ex aliis aliquaque partibus convolant: atque e populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge. non vides? respice, inquam. deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. at iste spumans ex ore scelus, anhelans ex intimo pectore crudelitatem, contorquet brachium; et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo confiterat, relinquenti, percutit tempus. ille nulla voce delabans insita virtute concidit tacitus. iste viri fortissimi miserando sanguine adspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans, et hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Jovis contulit fese. haec exornatio plurimum prodest in amplificanda et commiseranda re, hujusmodi enarrationibus. statuit enim totam rem, et prope ponit ante oculos. Omnes ⁵⁶ rationes honestandae elocutionis studiose collegimus, in quibus Herenni, si te diligenter exercueris, et gravitatem, et dignitatem, et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratore plane loquaris: ne nuda, atque inornata inventio vulgari sermone efficeretur. nunc identidem nosmet ipsis nobis instemus. res enim communis agitur, ut frequenter, et assidue consequamur artis rationem studio, et exercitatione: quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt; aut si, cum quibus

libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt, quam viam sequi debeant: quae a nobis absunt omnes difficultates. nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, caetera philosophiae ratio confirmavit: et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantulum processimus; et alia meliora sunt, quae multo intentius petimus in vita, ut, etiamsi non pervenerimus in dicendo, quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur: et viam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praceptionis. demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteat. dictum est, quo pacto eas disponere conveniat. traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. praceptum est, qua via meminisse possemus. demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. quae si exsequimur, acute et cito reperiemus: distincte et ordinate disponemus: graviter et venuste pronuntiabimus: firme et perpetuo meminerimus: ornate et suaviter eloquemur. ergo amplius in arte rhetorica nihil est. haec omnia adipiscemur, si rationes praceptionis diligentia consequemur et exercitatione.

Q. C I C E R O

D E

P E T I T I O N E C O N S U L A T U S

A D M. F R A T R E M.

ET si tibi omnia suppetunt, quae consequi-
tingenio, aut usu homines, aut diligen-
tia possunt; tamen ab amore nostro non sum
arbitratus alienum, ad te perscribere ea, quae
mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de
petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis
novi adjicerem, sed ut ea, quae in re dispersa
atque infinita viderentur esse, ratione et distri-
butione sub uno aspe^ctu ponerentur. quan-
quam plurimum natura valet; tamen vide-
tur in paucorum mensium negotio posse simu-
latio naturam vincere. C I V I T A S Q U A E S I T,
cogita; Q U I D P E T A S; Q U I S I S. prope quo-
tidie ad forum tibi descendant, meditatum hoc
sit: N O V U S S U M; C O N S U L A T U M P E T O;
R O M A E S T. nominis novitatem dicendi glo-
ria maxime sublevabis. semper ea res pluri-
mum dignitatis habuit. non potest, qui dig-
nus habetur patronus Consularium, indignus

Consulatu putari. quamobrem, quoniam ab
hac laude proficisceris, et quicquid es, ex hoc
es; ita paratus ad dicendum venito, quasi in
singulis causis judicium de omni ingenio futu-
rum sit. ejus facultatis adjumenta, quae tibi
scio esse seposita, ut prompta ac parata sint,
cura; et saepe, quae de Demosthenis studio et
exercitatione scripsit Demetrius, recordare,
deinde et amicorum multitudo, et genera ap-
pareant. habes enim ea, quae nulli habuerunt,
omnes publicanos, totum fere equestrem or-
dinem; multa praeterea municipia, multos
abs te defensos homines cujusque ordinis, ali-
quot collegia; praeterea studio dicendi con-
ciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam
amicorum assiduitatem et frequentiam. haec
cura ut teneas, et commendando, et rogando,
et omni ratione efficiendo, ut intelligent, qui
debent tua causa, referendae gratiae; et qui
volunt, obligandi tui, tempus sibi aliud nul-
lum fore. etiam hoc multum videtur adjuva-
re posse novum hominem: hominum nobi-
lium voluntas, et maxime Consularium. pro-
dest, quorum in locum ac numerum pervenire
velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum
putari. hi rogandi omnes sunt diligenter, et
ad eos allegandum; persuadendumque est iis,
nos semper cum optimatibus de republica sen-
sisse; minime populares fuisse; si quid locuti
populariter videmur, id nos eo consilio fe-
cisse; ut nobis Cn. Pompeium adjungeremus;

ut eum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus, aut certe non adversarium. praeterea adolescentes nobiles elabora ut habeas, vel ut teneas studiosos tui, quos habes: multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice, ut sciant, quantum in his putas esse. si adduxeris, ut ii, qui non nolunt, cupiant; plurimum quidem proderunt.

2 Ac multum etiam novitatem tuam adjuvat, quod ejusmodi nobiles tecum petunt, ut nemmo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem, prodesse oportere. jam P. Galbam, et L. Cassium, summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? Vides igitur, amplissimis ex familiis homines, quia sine nervis sunt, tibi pares non esse. at Antonius et Catilina molesti sunt. imo homini navo, industrio, innocentia, diserto, gratoso apud eos qui res judicant, optandi competitores. ambo a pueritia sicarii, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bona proscripta vidimus; vocem denique audiyimus jurantis, se Romae judicio aequo cum homine Graeco certare non posse; et ex senatu ejusdem scimus. optima vero censorum existimatione in praetura competitorem habuimus, amico Sabidio, et Panthera; quod ad tabulam, quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. in petitione autem consulatus, cauponas omnes compilare per turpissi-

mam legationem maluit, quam adesse, et populo Romano supplicare. alter vero, dii boni, quo splendore est! primum nobilitate eadem. num majore virtute? non, sed audacia, quamobrem? quia Antonius umbram suam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatis in sororis stupris, corroboratus in caede civium; cuius primus ad rem publicam aditus in equitibus Romanis occidens fuit. nam illis, quos meminimus, Gallos, qui tum Titiniorum, ac Nanniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Sylla unum Catilinam praefecerat; in quibus ille hominem optimum, Q. Caecilium, sororis suae virum, equitem Romanum, nullarum partium, cum semper natura, tum etiam aetate jam quietum, suis manibus occidit. Quid ego nunc dicam, petere cum eo te consulatum, qui hominem carissimum populo Romano, M. Marium, inspectante populo Romano, virginis per totam urbem ceciderit; ad bustum egerit; ibi omni cruciatu vivum lacerarit; stanti collum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum ejus a vertice teneret; caput sua manu tulerit, cum inter digitos ejus rivi sanguinis fluenter: qui postea cum histrionibus, et cum gladiatoriibus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adjutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit, in quo non, etsi in aliis culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicio-

nem relinqueret : qui ex curia Curiis et An-
nios ; ab atriis Sapalias et Carviliis ; ex e-
questri ordine Pompiliis et Vettios, sibi ami-
cissimos comparavit ; qui tantum habet au-
daciae, tantum nequitiae, tantum denique in-
libidine artis et efficacitatis, ut prope in paren-
tum gremiis praetextatos liberos constuprabit ?
quid ego nunc tibi de Africa ; quid de testi-
um dictis scribam ? nota sunt, et ea tu saepius
legito. sed tamen hoc mihi non praetermit-
tendum videtur, quod primum ex eo judicio
tam egens discessit, quam quidam judices ejus
ante illud judicium fuerunt : deinde tam in-
vidiosus, ut aliud in eum judicium quotidie
flagitetur. hic se sic habet, ut magis timeat ;
etiamsi quieverit ; quam ut contemnat, si quid
commoverit. quanto melior tibi fortuna pe-
titionis data est, quam nuper homini novo,
C. Caelio ? ille cum duobus hominibus ita
nobilissimis petebat, ut tamen in iis omnia
pluris essent, quam ipsa nobilitas ; summa in-
genia, summus pudor, plurima beneficia, sum-
ma ratio ac diligentia petendi : tamen eorum
alterum Caelius, etiam cum multo esset infe-
rior genere, superior nulla re pene, superavit.
quare, si facies ea, quae tibi natura et studia,
quibus usus es semper, largiuntur ; quae tem-
poris tui ratio desiderat ; quae potes ; quae
debes ; non erit difficile certamen cum iis
competitoribus, qui nequaquam sunt tam ge-
nere insignes, quam vitiis nobiles. quis enim

neperiri potest tam improbus civis, qui velit
uno suffragio duas in rem publicam sicas dis-
tringere? Quoniam igitur, quae subsidia 4
novitatis haberes, et habere posses, exposui;
nunc de magnitudine petitionis dicendum vi-
detur. **CONSULATUM PETIS**; quo honore,
nemo est, qui te non dignum arbitretur; sed
sunt multi, qui invident. petis enim homo
ex equestri loco locum summum civitatis; at-
que ita summum, ut forti viro, diserto, inno-
centi, multo idem ille honos plus amplitudi-
nis, quam caeteris afferat. noli putare, eos,
qui sunt eo honore usi, non videre, tu, cum
idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis:
eos vero, qui consularibus familiis nati lo-
cum majorum consecuti non sunt, suspicor,
tibi, nisi qui admodum te amant, invidere. eti-
am novos homines praetorios, existimo, ni-
si qui tuo beneficio vinceti sunt, nolle abs te se
honore superari. jam in populo quam multi
invidi sint, quam multi consuetudine horum
annorum ab hominibus novis alienati, venire
tibi in mentem certo scio. esse etiam nonnullos
tibi iratos ex iis causis, quas egisti, necesse
est. jam illud tute circumspicito, quod ad Cn.
Pompeii gloriam augendam tanto studio te
dedisti, num quos tibi putas ob eam causam
esse inimicos. quamobrem, cum et summum
locum civitatis petas, et videas, esse studia,
quae tibi adversentur; adhibeas, necesse est,
omnem rationem, et curam, et laborem, et

5 diligentiam. Ac petitio magistratum divisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studiis; altera in populari voluntate ponenda est. amicorum studia beneficiis, et officiis, et vetustate, et facilitate ac jucunditate naturae, parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in caetera vita. quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. sed tamen, qui sunt amici ex causa honestiore cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicujus necessitudinis, his carum ac jucundum esse, maxime prodest. deinde, ut quisque est intimus ac maxime domesticus, ut is amet, atque felicissimum esse te cupiat, valde elaborandum puto; tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam servi tui: nam fere omnis sermo ad forensem famam a domesticis emanat auctoriibus. denique instituendi sunt cujuscunque generis amici: ad speciem, homines illustres honore ac nomine; qui etiamsi suffragandi studia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis: ad justitiam obtinendam, magistratus; ex quibus maxime consules, deinde tribuni plebis: ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. qui tribuent centuriam, quod abs te beneficium habeant, aut, ut habeant, sperent, eos prorsus magnopere compara et confirma. nam per

hos annos homines ambitiosi vehementer omni studio atque opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quae peterent, impetrare. hos tu homines quibuscunque rationibus poteris, ut ex animo atque ex illa summa voluntate tui studiosi sint, elaborato. quod si satis grati homines essent, haec tibi omnia parata esse debebant, sicut parata esse confido. nam hoc biennio quatuor sodalitates civium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, C. Orcinini. horum in causis ad te deferendis, quidnam eorum sodales tibi receperint et confirmarint, scio: nam interfui. quare hoc tibi faciendum est, ut hoc tempore ab iis, quod debent, exigas; saepe commiendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant, nullum tempus aliud se unquam habituros referendae gratiae. profecto homines et spe reliquorum tuorum officiorum, et recentibus beneficiis ad studium navandum excitabuntur. et omnino, quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita est, quod causarum defensionibus adeptus es, fac, ut plane iis omnibus, quos devinctos tenes, descriptum ac dispositum suum cuique munus sit. et quemadmodum, quod memini, nulla in re illis unquam molestus fuisti; sic cura, ut intelligant, omnia te, quae ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reservasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad be-

nevolentiam, atque ad haec suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adjunctione animi, vel voluntate; animadvertisendum est, quem admodum cuique horum generi sit inservendum. minimis beneficiis homines adducuntur, ut satis causae putent esse ad studium suffragationis: nedum ii, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos, non intelligent, si hoc tuo tempore tibi non satisficerint, se probatos nemini unquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt; atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis vicissim nos adhuc obligari posse videamur. qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo est diligentius atque officiosius; iis, fac, ut propositum ac paratum auxilium tuum esse videatur: denique, ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligent diligentem; ut videre te plane atque animadvertere, quantum ab unoquoque profiscatur, appareat. tertium illud genus est studiorum voluntarium, quod agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus esse tui videbitur, significanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis et consuetudinis, confirmari oportebit. atque in iis omnibus generibus judicato et perpendito, quantum quisque possit: ut scias, et quemadmodum cuique inservias, et quid a quoque expectes ac postules. sunt enim quidam ho-

mines in suis civitatibus et municipiis gratiosi; sunt diligentes et copiosi; qui etsi antea non studuerunt huic gratiae; tamen ex tempore elaborare ejus causa, cui debent, aut volunt, facile possunt. his hominum generibus sic inserviendum est, ut ipsi intelligent, te videre, quid a quoque expectes; sentire, quid accipias; meminisse, quid acceperis. sunt autem alii, qui aut nihil possunt, aut odio sunt etiam tribulibus suis; nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore: hos ut internoscas, videto; ne spe in aliquo majore posita, praesidii parum comparetur. Et quanquam partis et fundatis amicitiis frumentum ac munitum esse oportet; tamen in ipsa petitione amicitiae permultae ac perutiles comparantur. nam in caeteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in caetera vita non queas, quo sunque velis, adjungere ad amicitiam: quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurdum facere videare; in petitione autem nisi id agas et cum multis, et diligenter, nullus petitor esse videare; ego autem tibi hoc confirmo esse neminem, nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adjunctus, a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, et sibi ut debeas: modo ut intelligat, te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non brevem et suffragatoriam, sed fir-

nam et perpetuam amicitiam. nemo erit,
 mihi crede, in quo modo aliquid virtutis sit,
 qui hoc tempus sibi oblatum amicitiae tecum
 constituendae praetermittat; praesertim cum
 tibi hoc casus afferat, ut ii tecum petant, quo-
 rum amicitia aut contemnenda, aut fugienda
 sit; et qui hoc, quod ego te hortor, non mo-
 do non assequi, sed ne incipere quidem possint.
 nam quid incipiat Antonius homines adjung-
 gere, atque invitare ad amicitiam, quos per se
 suo nomine appellare non possit? mihi qui-
 dem stultius nihil videtur, quam existimare
 eum studiosum tui, quem non noris. eximiam
 quandam gloriam et dignitatem, ac rerum
 gestarum magnitudinem esse oportet in eo,
 quem homines ignoti, nullis suffragantibus,
 honore afficiant. itaque ut homo iners, sine
 officio, sine ingenio, cum infamia, nullis ami-
 citis, hominem plurimorum studio atque om-
 nium bona existimatione munitum praeccur-
 rat, sine magna culpa negligentiae fieri non
 potest. Quamobrem omnes centurias mul-
 tis et variis amicitiis cura ut confirmatas ha-
 beas. et primum, id quod ante oculos est, se-
 natores equitesque Romanos, caeterorum or-
 dinum navos homines et gratiofios complecte-
 re. multi homines urbani industrii; multi li-
 bertini gratiofiosi in foro navique versantur;
 quos per te, quos per communes amicos po-
 teris, summa cura, ut tui cupidi sint, elabora-
 to; appetito; allegato; summo beneficio te

affici, ostendito. deinde habeto rationem urbis totius, collegiorum omnium, pagorum, vicinitatum. ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris ; per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo et in memoria tibi distributam comprehensamque habeas : ne quod Municipium, Coloniam, Praefecturam, locum denique Italiae ne quem esse patiae, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. perquiras etiam et investiges homines ex omni regione : eosque cognoscas, appetas, confimes, cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, et tua causa quasi candidati sint. volent te amicum, si suam a te amicitiam expeti videbunt. id ut intelligent, oratione quae ad eam rationem pertineat, consequere. homines municipales et rusticani, si nomine tantum noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. si vero etiam praesidii se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi. hos caeteri, et maxime tui competitores ne norunt quidem : tu et nosti, et facile cognosces ; sine quo amicitia esse non potest. neque id tamen satis est, tametsi magnum est, si non consequatur spes utilitatis atque amicitiae ; ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse videare. ita, cum et hos ipsos, propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possunt, tui studiosos in centuriis habeas, et caeteros, qui apud ali-

quam partem tribulum, propter municipii, aut civitatis, aut collegii rationem va'ent, cupidos tui constitueris, in optima spe esse debabis. jam equitum centuriae multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. primum cognoscendi sunt equites; pauci enim sunt: deinde adipiscendi. multo autem facilius illa adolescentulorum ad amicitiam aetas adjungitur: proinde habebis tecum ex juventute optimum quemque et studiosissimum humanitatis. tum autem, quod equester ordo tuus est, sequentur illi auctoritatem ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia, ut non ordinis solum voluntate, sed etiam singulorum amicitiis eas centurias confirmatas habeas. jam studia adolescentulorum in suffragando, in cbeundo, in nuntiando, in affectando, mirifice et magna et honesta sunt. Et quoniam affectationis mentio facta est; id quoque curandum est, ut quotidiana cujusque generis, et ordinis, et aetatis utare frequentia. nam ex ea ipsa copia conjectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo virium ac facultatis habiturus. hujus autem rei tres partes sunt: una SALUTATORUM, cum domum veniunt; altera DEDUCTORUM; tertia, ASSECTORUM. in SALUTATORIBUS, qui magis vulgares sunt, et ad hanc consuetudinem, quae nunc est, plures veniunt; hoc efficiendam est, ut hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimum esse videatur, qui domum tuam venient.

his significato te animadvertere; et eorum amicis, qui illis renuntiant, ostendito; saepe ipsis dico. sic homines saepe, cum obeunt plures competitores, si videant, unum esse aliquem, qui haec officia maxime animadverat; ei se dedunt; deserunt caeteros; minutatim ex communibus proprii, ex fucosis firmi suffragatores evadunt. jam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum, ut dicitur, facere velle senseris; ut te id audisse, aut scire dissimules. si quis tibi se purgare volet, quod suspectum se esse arbitretur; affirmes, te de illius voluntate nunquam dubitasse, nec debere dubitare. is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire autem oportet, quo quisque animo sit; ut et quantum cuique confidas, constituere possis. jam **DEDUCTORUM** officium quo majus est, quam **Salutatorum**, hoc gratius tibi esse significato atque ostendito; et quoad ejus fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam assert opinione, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. tertia est ex hoc genere assidua **ASSECTORUM** copia. in ea quos voluntarios habes, cura ut intelligent, te sibi in perpetuum summo beneficio obligari; qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige: qui per aetatem ac negotium poterunt, ipsis tecum ut assidui sint; qui ipsis sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituant. **Valde** ego te volo, et ad rem pertinere arbitror,

semper cum multitudine esse. praeterea magnam afferit laudem et summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui a te defensi, et qui per te servati ac judiciis liberati sunt. haec tu plane ab iis postulato; ut, quoniam nulla impensa per te alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnes obtinuerunt; nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint; hoc te officio remuovere. Et quoniam in amicorum studiis haec omnis ratio versatur; qui locus in hoc genere cavendus sit, praetermittendum non videtur. fraudis, atque insidiarum, et perfidiae plena sunt omnia. non est hujus temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus et simulator dijudicari possit: tantum est hujus temporis, admonere. summa tua virtus eosdem homines, et simulare tibi se esse amicos, et invidere coegerit. quamobrem *Επιχρηματος* illud tenet: 'nervos atque artus esse sapientiae, non temere credere.' et cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obrectatorum atque adversariorum rationes et genera cognoscito. haec tria sunt: unum ex iis, quos laefisti; alterum, qui sine causa non amant; tertium, qui competitorum valde amici sunt. quos laefisti, cum contra eos pro amico diceres, his te purgato plane; necessitudines commemorato; in spem adducito; te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio atque officio futurum, spondeto. qui sine causa non

amant, eos aut beneficio, aut spe, aut significando tua erga illos studia futura, delinito; dans operam, ut de illa animi pravitate deducas. quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, his quoque eadem inservito ratione, qua superioribus: et si probare poteris, te in eos ipsos competitores tuos benevolo esse animo, ostendito. Quoniam de amicitiis constituendis satis dictum est; dicendum est de illa altera parte petitionis, quae in populari ratione versatur. ea desiderat **NOMENCLATIONEM, BLANDITIAM, ASSIDUITATEM, BENIGNITATEM, RUMOREM, SPEM IN REPUBLICA.** primum fac, id quod facis, ut homines noris; significa, ut appareat; et auge, ut quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neque tam gratum videtur. deinde id, quod natura non habes, induc in animum, ita simulandum esse, ut natura facere videare. nam comitas tibi non deest, ea, quae bono ac suavi homine digna est. sed opus est magnopere **BLANDITIA;** quae etiamsi vitiosa est et turpis in caetera vita, tamen in petitione est necessaria. tunc enim, cum deteriorem aliquem afflentando facit, improba est; cum amiciorem, non tam vituperanda: petitori vero necessaria est, cuius et frons, et vultus, et sermo, ad eorum, quoscunque convenerit, sensum et voluntatem commutandus est. jam **ASSIDUITATIS** nullum est praeceptum; verbumque ipsum

docet, quae res sit. prodest quidem vehementer, nusquam deesse: sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romae, atque in foro; sed assidue petere; saepe eisdem appellare; non committere, ut quisquam possit dicere, quid ejus sit, quod consequi possis, si abste non sit rogatum, et valde ac diligenter rogatum. BENIGNITAS autem late patet, et est in re familiari: quae quanquam ad multitudinem pervenire non potest; tamen ab amicis laudatur; multitudini grata est: est in conviviis, quae fac, et abste et ab amicis tuis concelebrentur, et passim, et tributim: est etiam in opera, quam per vulga et communica. cura, ut aditus ad te diurni atque nocturni patet: neque foribus solum aedium tuarum, sed etiam vultu et fronte, quae est animi janua; quae si significat, voluntatem abditam esse ac retrusam, parvi refert, patere ostium. homines enim non modo promitti sibi, praesertim quae a Candidato petant, sed etiam large atque honorifice promitti volunt. quare hoc quidem facile praeceptum est, ut quod acuturus sis, id signifies te studiose ac libenter esse facturum: illud difficilis, et magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam, quod facere non possis, ut id jucunde neges: quorum alterum est boni viri; alterum boni petitoris. nam, cum id petitur, quod honeste, aut sine detimento nostro, pro-

mittere non possumus ; quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam causam recipiamus ; belle negandum est ; ut ostendas necessitudinem ; demonstres, quam moleste feras ; aliis te id rebus exsarturum esse, persuades. Audivi, hoc dicere quemdam de quibusdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset ; gratiorem sibi orationem fuisse ejus, qui negasset ; quam illius, qui recepisset. sic homines fronte et oratione magis, quam ipso beneficio reque capiuntur. verum hoc probabile est. illud alterum subdurum tibi homini Platonico suadere ; sed tamen tempori tuo consulam : quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ii possunt abs te placati aequique discedere ? quibus autem idcirco negaris, quod te impeditum esse dixeris, aut amicorum negotiis, aut gravioribus causis ante suscepis, inimici discedunt, omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat, se operam suam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus ; impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur ; ideoque se negare nemini, quod saepe accideret causa, eur is, cui pollicitus esset, non uteretur ; saepe, ut ipse magis esset vacuus, quam putasset : neque posse domum ejus compleri, qui tantummodo reciperet, quantum videret se obire

posse: casu fieri, ut agantur ea, quae non putaris; illa, quae credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extre-
mum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id, si promittas, et incertum est, et in di-
em, et in paucioribus. sin autem id neges;
et certe abalienes, et statim, et plures. plures
enim multo sunt, qui rogant, ut uti liceat o-
pera alterius, quam qui utantur. quare satius
est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci,
quam omnes continuo domi; praesertim, cum
multo magis irascantur ei, qui neget, quam
ei, quem videant justa causa impeditum, ut
facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo
possit. ac, ne videar aberrasse a distributione
mea, qui haec in hac populari parte petitionis
disputem; hoc sequor, haec omnia non tam
ad amicorum studia, quam ad popularem fa-
mam pertinere. et si enim inest aliquod dictum
ex illo genere, benigne respondere, studiose
inservire negotiis amicorum ac periculis; ta-
men hoc loco ea dico, quibus multitudinem
capere possis? ut de nocte domus complea-
tur; ut multi spe tui praesidii teneantur; ut
amiciores abs te discedant, quam accesserint;
ut quamplurimorum aures optimo sermone
13 compleantur. Sequitur enim, ut de RU-
MORE dicendum sit; cui maxime serviendum
est. sed quae dicta sunt omni superiori ora-
tione, eademi ad celebrandum rumorem va-

lent: dicendi laus; studia publicanorum et equestris ordinis; hominum nobilium voluntas; adolescentulorum frequentia; eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas; ex municipiis multitudo eorum, quos tua causa venisse appareat; bene homines nosse; comiter appellare; assidue ac diligenter petere; benignum ac liberalem esse; bene omnes loqui et existimare; domus ut multa nocte compleantur; omnium generum frequentia adsit; satisfiat oratione omnibus, re operaque multis; perficiatur, id quod fieri potest, labore et arte et diligentia, non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, sed ut in his studiis populus ipse versetur. jam urbanam illam multitudinem, et eorum studia, qui conciones tenent, quae adeptus es in Pompeio ornando, Manilii causa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt; quae adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium voluntatesque haberet. efficiendum etiam illud, ut sciant omnes, Cn. Pompeii summam erga te esse voluntatem; et vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. postremo tota petitio cura ut pompa plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis; ut habeat summam speciem ac dignitatem; ut etiam, si qua possit, in competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis, accommodata ad eorum mores infamia. Atque 14

etiam in hac petitione maxime videndum est, ut SPES REIPUBLICÆ Romanae bona de te sit, et honesta opinio. nec tamen in petendo respublica capessenda est, neque in senatu, neque in concione: sed haec sunt tibi retinenda; ut senatus te existimet ex eo, quod ita vixeris, defensorem auctoritatis suae fore; e- quites Romani, viri boni et locupletes, ex vi- ta acta te studiosum otii ac rerum tranquilla- rum; multitudo, ex eo duntaxat, quod oratione in concionibus ac judicio popularis fuis- ti, te a suis commodis alienum non futurum.

15 Haec mihi veniebant in mentem de duabus il- lis commentationibus matutinis, quas tibi quotidie ad forum descendentis meditandum esse dixeramus: NOVUS SUM; CONSULA- TUM PETO. tertium restat: ROMA EST, ci- vitas ex nationum conventu constituta; in qua multae insidiae, multae fallacie, multa in omni genere vitia versantur: multorum arro- gantia, multorum contumacia, multorum ma- levolentia, multorum superbia, multorum o- dium ac molestia preferenda est. video, esse magni consilii atque artis, in tot hominum cuiusquammodi vitiis tantisque versantem, vi- tare offensionem, vitare fabulam, vitare insi- dias; esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, et voluntatum varietatem. quare etiam atque etiam perge tenere istam viam, quam instituisti; excelle

dicendo: hoc et tenentur Romae homines, et alliciuntur, et ab impediendo ac laedendo repelluntur. et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est civitas, quod, largitione interposita, virtutis ac dignitatis oblivious solet; in hoc fac, ut te bene noris, id est ut intelligas, eum esse te, qui judicij ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. fac, ut se abs te custodiri atque observari sciant: cum diligentiam tuam, tum auctoritatem vimque dicendi, tum prefecto equestris ordinis erga te studium pertimescent. atque haec ita te volo illis propone, ut non videare jam accusationem meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. et plane sic contendamus omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiscamur, quod petimus. video, nulla esse comitiam inquinata largitione, quibus non gratis aliquae centuriae renuntient suos maxime necessarios. quare, si advigilamus pro rei dignitate; et si nostros ad summum studium benevolos excitamus; et si hominibus gratiosis studiosisque nostri suum cuique munus describimus; et si competitoribus judicia proponimus, sequestribus metum injicimus, divisores ratione aliqua coercemus; perfici potest, ut largitio aut nulla fiat, aut nihil valeat. Haec sunt, quae putavi non melius scire me, quam te; sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, et ad te perscripta mittere.

quae tametsi ita scripta sunt, ut non ad omnes,
qui honores petant, sed ad te proprie, et ad
hanc tuam petitionem valeant: tamen tu si,
quid mutandum esse videbitur, aut omnino
tollendum, aut si quid erit praeteritum, velim
hoc mihi dicas. volo enim, hoc commentario-
lum petitionis haberi omni ratione perfectum.

V

EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLIX.

2002.02.17 10:30:25

2002.02.17 10:30:26

2002.02.17 10:30:27

2002.02.17 10:30:28